नम्बौ॰ पृ॰
३

वत इत्याशङ्क्य नेदं संवादीत्यस्य न प्रत्यक्षत्वप्रामाण्यापि यद्विषयस्य प्रत्यक्षाविषयत्वं प्रत्यक्षजानीयेऽन्यवित् ज्ञप्तिदोषेणाप्रत्यक्षस्यापि नमस्कारं नदित्यर्थः चेदृादिम
इत्यस्य प्रत्यक्षाविषयत्वे इत्यस्य धत्वपरिमाणे विशेषप्रत्यक्षप्रतिबन्धकत्वेन कुम्भदोषत्वेन ग्रहणत्वेन ज्ञानस्यापि प्रत्यक्षानवेति न दोषः पनु प्रत्यक्षस्याप्यनुमा
नप्रामाण्यं बाधो हि यत्ने स्वदेशजन्यमिति प्रत्यक्षस्यानुमाना सवा गृहाभ्यां न मीनात्मिकस्य नीलपत्रग्राहकानुमानेन गौरोऽहं अहं मिहैवास्मि मदृने ज्ञानानन्दत्वयोः
चेद्देशादेशिकत्वमन्यत्वस्य चानुमानग्राह्याभ्यापीनः शीतोष्णत्वं निर्भयत्वादेश्यानुमानाप्रवाप्याभ्यां बाधदर्शनादि निर्विदेत निरस्तं प्रत्यक्षत्वान रसे वादे नैवनन्वबाध
यामाण्यस्यैवस्थापनात् विशेषदर्शनेऽसति रजतत्वाभावग्रहत्वान् अमपूर्वमपि नन्वात्यपद प्रकार जन्नाभेदत्वान स्वधार्याभेदज्ञानस्य च प्रतिबन्धकत्वमाम
२८ र्थ्ययुक्ताविप्रतिनेसन्नेवनत्रयोन भेदग्रहेनत्वन्यथानाचाभेदग्रहत्वहेतुकत्वेवेनात्वनत्वानि हि नयाप्रत्यक्षस्य न द विरोधित्वात्पश्चात्तदभावव्याप्यत्वद् दोषा वि॰८
कत्वप्रकारकत्वेन हेतुनानत्वभ्रमत्वानुमितौ प्रशमाण्यत्वानाभावे वैशिष्ट्यस्याभेदत्वाने विघटनात् प्रतिबन्धकाभावेन पश्चाद्वरजतमेदादिप्रत्यक्षोदया
दिति तन्नास्माकं प्रतिकूलमन्नहि वयमानानरेणप्रत्यक्षबाधएवनास्तीति ब्रूमः किन्तु यद्देशप्रत्यक्षस्य समानानरेणबाधः तद्देशस्य संप्रतिपन्नप्रत्यक्षानरविषयत्व
नियमतैवप्रत्यक्षजानीये दोषत्वं यस्य कस्य न निर्वाह्यत्वमप्रत्यक्षविषयत्वमिति यावत् तेन किं चिदुभयविशेषकस्य जन्यप्रत्यक्षस्य प्रामाण्यस्यैव पिनत्त्वतिः नन्वा
प्रत्यक्षस्यनद विषयत्वं यत्ने समनदोषेणनिर्वाहयितुं शक्यत्वं नैवनात्य त्वतिबाधो हि अप्रामाण्यग्रहाभावविभ्रमत्वनिर्णयएव तत्र विशेषणांशाउक्तो यै २
निर्वहति न त्वन्यथाप्रामाण्यव्यवहारोच्छेदाय त्वे: भ्रमात्मकविशेषदर्शनेनापि प्रमाया बाधदर्शनेन नबाधमात्रस्य किं चित्करत्वात् तस्मादृढविभ्रमत्वनि ए
यमात्रेणाविमवतीति चेत् नहाऊमिति ब्रूमः नत्वतावतान्वहिषसिद्धिः यदि तु कविशेषणविशिष्टतत्प्रत्यक्षविरुद्धमानानरप्रतिपार्थस्य प्रत्यक्षताविषयत्व प्र॰५
संपादकसंप्रतिपन्नदोषव्यतिरेकेणानुत्पत्तिपिद्धः साधुमिति गौरोऽहमित्यत्रापि ममशरीरमिति ममप्रत्यक्षविवक्षणात् नवनन्तसंनिधानस्यैव दोषत्व
कल्पनाशंकाकाशास्येकल्पनि तपादूरावस्थितत्वस्य नैल्यस्यौकारमीयनवीलत्वं रेव रूपानर विरहादावश्यकत्वादेवभेदाभावाच्चतथा वक्तुमशक्य वा॰
त्वात् वस्तुतो यावत्संनिधाने दृश्यानस्य तद्दर्शनं यथाति लयकज्ञानादेः नदधिकं दृश्याकाशे नैल्यदा तत्पानुदयान्संनिचिप्रतिबन्धप्रत्याशविषनाक ३
त्प्राशत्वदृश्यप्रत्यक्षस्यानुमितिबध्यत्वात् रूपाविषयकद्रव्यबाधस्याः प्रसिद्धासंनिधौ केवलनभप्रत्यक्षस्यापत्तिः मशक्यत्वात् अहमस्मि मदृने ज्ञानानन्दत्व

सामग्र्यमासीदिति च अतो नहि कालेभिन्नकालत्पयोरेकस्याद्भावविरहावगमात् अग्निमद्‌सामग्रीजननस्यलोत्पन्नत्वे सपक्षस्य हृलांजननजन्यदीप्रिमत्वेन प्रादित्यस्य
प्रादित्यमहत्वस्य लोत्पन्नत्वेऽगवाश्वभिन्नानां प्रजादीनां प्रमुत्वस्य प्रतीति हिन्द्वानमनु नायजेनेत्यादोपस्य कार्यविधानाच्च पक्षपदस्य गवाश्वमनप्रोक्ता भावेनानर्थ
त्य३ मित्यादेस्तत्राभिहितत्वात् स्यादेतत् निश्चितप्रामाण्यकमेव प्रतीतं प्रवलं स्यात् तेषु सत्वप्रत्यतेन ननयाग्नागमादि विरोधात् न प्रत्यक्षप्रामाण्यसिद्धेन हि विरोधाभावा ९।२
दागमादेः प्रामाण्यं [redacted] ने प्रामाण्येचन हि विरोधा
त्तत्स्याप्रामाण्येइत्यन्योन्याश्रयः अन्यत्वाप्रामाण्ये तेनैवं चेड्नारकादीनां प्रत्यपरिमाणप्रत्यक्षस्याप्यागमादिविरोधादप्रमाणत्वदर्शनाद्भिन्नत्वेनापि स्वप्रामाण्य
सिद्ध्यर्थमन्यविरोधस्याव प्रपंचे त्वनीयत्वात् एवं चान्योन्याश्रयस्यानुत्पन्नत्वादन्यस्य स्वविरोधेन हृयोः प्रामाण्ये सन्देहे प्रनाम्नत्वादिना भ्रमत्वेन कल्वेन वा प्रदे मा५ त्र५
प्रामाण्यनिश्चये जाते तेषु तु न सम्भावित दोषस्य प्रत्यक्षस्य वाधान्नान्योन्याश्रयप्रवृत्तिरेव नमेत्यम् वाधितार्थेऽपि वेदनानर्थस्वीकारे प्रतिप्रसंगस्य दर्शितत्वात् नि
र्दोषत्वेन प्रसद्भिमनार्थ्यपरत्वेनाविरुपपत्तिरित्युक्ते निरूपयिष्यमाणत्वात् न चोभयोरप्यापेक्षत्ननसाम्ये प्रत्यक्षेण स्वप्रामाण्य सिद्धार्थमेव। न्याविरोधस्यापेक्ष
णात् चेड्नारकादेः प्रत्यक्षतोमहत्वं ज्ञानतामपि तं परिमाणप्रत्यक्षस्य जायमानत्वात् एतेनैतत्सत्वात्मन्यथैव नद्येवल्लाणात् भेदप्रत्यक्षेयजमानप्रस्तरादीना
मभेदानवबोधानदयादितिवैषम्यात् एवं स्थिते विरोधितिप्रत्यक्षेमन्यहृतवाक्योऽयम्: प्रागुद्धीरेवदुर्लभाऽन्तरलप्रामाण्यनिश्चयस्याव सरः सति हि धर्मिणि
वधानर्द धर्मविनिनिन्यायान्नवचनस्य विरोधानर्हणायां भवत्येवन कारव मितिवा चेन्नस्यात् किं विकल्पत्वान् वदापस्य वाधधीनोस्ति न हातनेनस्यवोधमादाय प्रश
स्तत्वर्थस्य व्याप्तानुमयानत्वात् प्रतिप्रसंगात् वाधधीतद्भावकालयोः शास्त्रार्थभेदप्रसंगाच्च पूर्वज्ञानस्यापि वोधस्य विचारद प्राथामेवेदिकव्यवस्थापना त्
स्यादेतत् एवं सति चेड्ढादिमहत्ववोधोपि नस्यात् प्रत्यक्षवाधितत्वात् जातोपिवापश्चाद्प्रमात्वेनव्यवस्थाप्येतेति चेन्नतन्न वाद्धिः प्रत्यक्षविषयार्थस्यापि हि प्रतिपाद
कं नद्दसंवादित्वमात्रेन मान्त्वं नाईति प्रत्यक्षे प्रामाण्यार्थविपरीतप्रतिपादकं प्रत्यक्षसंवादहीनं च प्रमाणं प्रत्यक्षापेक्षयाऽल्पविषयमिति हि वस्तु स्थितिः धर्मोध
र्मादि प्रतिपादकशास्त्रस्यातीन्द्रियविषयत्वमानात् प्रत्यक्षसंवादित्वाभावात् प्रामाण्यवारणप्रसंगाद्विरोधप्रात्मकस्य पोतत्वाभावप्राप्यप्रोक्तत्वा
दिप्रतातानादस्तेद्वारणाय हि मीयेत स्वदोषाभावकालीप्रत्यक्षसमादित्वमेव वक्तव्यं नत्वतीन्द्रियविषयकशास्त्रादेः प्रत्यक्षविषयाभावेन द्राघ्यान्यतरात

बन्धो॰ ष्ट॰
३

नन्विच्छात्वादिहेतुकस्य स्वाप्यस्यानैकान्तिकत्वादस्य बाधाभावस्य नदहेतुत्वात् प्रमेयत्वेन गृहस्यापत्तेः पचबाधस्य प्रमापकत्वविमर्शेन नाविर्किः विकल्पत्वस्यापकत्वात् प्रमापोगमामाहृत्व
यदाभावस्य योग्येनान्योऽन्यकालानन्तरीयत्वतं संबाधाधीनत्वात् यत्तु सर्वदा पित्तः पित्तेनेत्र स्वातंत्र्यानादेवत्नहेतुधर्मित्वमानाभावात् नचैतद्दृस्यापित्रुतुल्यानेन
वादेश्वैव प्रमाप्रत्ययस्यानान्यत्रप्रवृत्ति प्याव्याप्त्यनुमानस्यानुमानत्वविषयतासिद्धेः एतेन साध्याभावस्य न संस्त्रयथा प्रसेवत्वेन विशेषतत्त्वत्वविषयता
भावस्य साध्यविनेषु पक्षानयापूर्वो क्लेः नियमेऽप्यभिचारप्रसक्तिः पित्तहेतुद्वेनेतरव्यभिचाराभावापन्नात् नहेतुत्वदोषविबोधनस्य प्रमाणोलाघवाच्च प्रविशिष्टस्वरूपमात्रता
नव इदुपपित्तेऽपि निवृत्तिः पक्षाऽर्थे बन्धहेतोः रीतिकत्वप्रत्यक्षस्य बाधस्य सत्त्वानुमानप्रत्यक्षस्य बाधस्य नित्यन्त आहुतेनैव यीनः शब्दस्य निःशब्दलिङ्गाधीनयोर्नन्वाभा
वप्रत्यक्षेण बाधकेनस्यान्तदानीमभावानानवचनस्यमलिनानुमवाद्दुर्बलत्वात् किंतु प्रत्यक्षस्यानवत्वस्यापश्योगेनापिकानुक्तिरेवेत्यपिदुष्टत्वमुक्तं नियमेऽप्यभिचाराननु
का घ्राणात्प्रत्यक्षानुपजीवकानुमानस्य बलवत्त्वानाप्यनानपनाद्वैतिहेतुत्वेनेन हि बेद्रादेः शुक्लत्वप्रत्यक्षेण विशेषग्रहणरूपकरणात्त्वनिश्चयः नैकदेशस्य विशेषविरोधने
नसर्वत्रयोर्विप्रमाणत्वानाविश्वासप्रसंगात् किं त्वामादितापाधानन्तस्यैवनहेतुत्वेनैव सिध्यात्त्वसिद्धार्थेनत्वमेवावियात्तूपहेतोर्वनिश्चयः इतिपरास्तं प्रत्यपि निहि
प्रात्यक्ष्यानभिलाषप्रविप्रमततविषयीभूतमहत्त्वादधिकमपिमहत्त्वे चेदादौ हेतुत्ववद्गतत्त्वभावमतः इति प्रत्याख्यानेनपरिमाणविशेषत्वपरत्वप्रत्यक्षत्वप्रसंगः नहि प्रत्य
क्षेविषये दोहत्वविलादिपरिक्षेदस्तत्त्वात्रसाध्यः नत्र प्रकारान्तरेणापि परिक्षेदेऽप्यसतिचेद्रादौ पुनः प्रत्यक्षत्वेनैव विशेषः नैकदेशस्यापि किं तु नाशकस्य सर्वावच्छे
देनावयविवत्तः संयोगे सति तन्नैवकाशान अविद्याप्रहेतुप्रत्यक्षत्वप्रतिदोषकत्वकल्पनेनहेतुप्राप्तेः प्रतिबन्धप्रतिबन्धकयोर्हेतुयोरप्यप्रसिद्धेः हेतुत्वहिंप्रत्यक्ष
ज्ञानीयदोषत्वेन कुसंस्कारविधानानर्थकापत्तिः स्यादेवेदानीं प्रमाणयथानवतारात् यत्तु नन्वविदाध्यप्रमानन्तरानानप्यनुमानकमेनरेवधूवनीहारेणप्राहृतः प्रत्यले
नाहूतेनानेनेनमुपेतितेजनवः इतिनुकामायमानः व्याहतेनानुमेयेनतानिनोनित्यत्वेवैगुण्यविविदिष्टविनियतेनेति ज्ञानमुपपद्यतेतुमानत्वयात्याप्यस्यकर्मणः
नैःस्वकर्मतिमितात्मनिश्चयेरितिश्च निस्सनिपुणताप्रसिद्धमेवाविद्यायाणपापविशेषाणां दोषत्वमितिमिथ्यात्वप्रत्यक्षनिश्चयनिबध्नानिरूपितप्रतिबंधक राम
ताप्तालिनस्यनतोप्यसिद्धेःप्राप्तानत्वत्वानिष्टप्रतिबध्यतानिन्नपितप्रतिबंधकत्वस्यापकर्षपीठत्वादित्याशंकाताववतत्वमात्रत्वान्यत्रत्वप्रदोषेणप्रत्यक्षत्वप्रमा ३
णानतानवगाहित्वंकल्पयितुं शक्यनत्रैपनन्यमात्मप्रयोजनत्वात्रमाणेनैवदोषकल्पयितव्याप्रत्यक्षबाधः एतेन मिथ्यानुमानस्यापि प्रत्यक्षबाधकत्वमपास्तम् शाशमुं

ज्ञानेन समवायेन आत्मनः स्वावच्छेदकतया शरीरस्यापि हेतुत्वात्· तस्मादपि शरीरस्यावच्छेदकत्वमेवेति तत्त्वात्· तथा च ज्ञानवत्त्वस्य च्छे· वच्छेदकत्वरूपाश्रयत्वार्थं
कतया नत्वमिलव्यमानप्रत्यक्षस्यापि ज्ञानदशायां श्रयत्वविषयत्वमाश्रित्य शरीरविषयत्वेनैव प्रत्यक्षप्रमात्वेन न वाधत्वं न च शरीरस्य हस्तिनिवोहेत्वद्गितिवाच्यस्यत्वाद्
नेश्वरेण तथापि शरीरावच्छिन्नसमवायेन ज्ञानाश्रयत्वमात्मनात्मविषयकस्यापि तत्स्वप्रमात्वानुपपातेः· न च ज्ञाने प्रत्येव शरीरमवच्छेदकं न तु तत्समवायेनैवापि
निवेशसमानाभावात्· अन्यथा शरीरसमवायस्यापि कर्णावच्छिन्नत्वप्रसङ्गे निकर्मवादेशिकेः· यन्मनश्चाकाशावन्मनः इहेति यवच्छेदस्यामनीकत्वादिति नहि
त्यपतेहेश्वरमिन्नत्वेन शरीरमात्मिकत्वात्· सर्वमूर्त्तसंयोगित्वमेव हि सर्वगतत्वं न तु सर्ववृत्तित्वम्· प्रत्युतेन दृष्टान्तस्योति यवच्छेदाशाङ्कवशमात्मिकः इहेत्यने
नैनहशसंयुक्तत्वमेव विपरीतमिति चेत्· न छाणुक्तरीत्या दोषाभावात्· शरीरावच्छिन्नज्ञानसमवायः विशिष्टस्यान्यदेशसंयुक्तत्वे मानाभावात् वस्तुतस्तु
आत्मप्रत्यक्षे अहमिति देहावच्छिन्नस्यात्मनो भासमानत्वात्पत्तिः आगमेन तद्वत्वात्मन एव व्यापकत्ववोधनात्· अन एव स्वप्रकाशत्वानिरासप्रसङ्गावेनिरासात्
देहप्रत्यक्षस्य विषयत्वाभावेहेतो प्रत्यक्षत्वं सर्वमेवाधुनिकमात्मप्रत्यक्षे शरीरांशे दोषमाहिं तथाप्रमत्वमेवेति प्रत्यात् मि तूनेश्च नप्रत्याहं प्रत्ययमात्रे णात्मनः
वगमाभावेवाममन्तेनव्याहतः आगमाभावेवामन्तेनव्याहतः आगमाभावेऽक्तप्रत्यक्षस्य देहत्वादेशीकत्वमात्र विषयत्वानवधारणात् नहि शरीरीनहस्मादिवा
वतप्रमाणेदेहसंभेदानवगाहिकदाचिन्यादिनत्वज्ञानमित्यादिवोहाधिकारहिधियद्यालोचनेपिदेहसंभेदावगाहित्वधोव्यात् किंचआगमवो [illegible] म् त्रसं
योगीन्याहिरूपव्यापकत्वस्य यागपाछेतदिति न त्वेप्रत्यक्षविषयत्वमेव नास्तिनहिसर्वमूर्त्तसंयोगित्वं ज्ञानात्तरस्यापि विषयः आमग्रो वि [illegible] नयेन तदुपनीतम
विकथेविनमानमविषः स्यान्नतयोक्तरूपविभुत्वस्य प्रत्यक्षाभविपिमहत्वजातिविशेषाप्रकारकप्रत्यक्षे विषयवेनिवाच्यत्वात् तस्मादयोक्तप्रनीनात् विरो
धित्वात् आत्ममहत्त्वस्य प्रत्यक्षानेनीकारात्र अनएवात्मनएकत्वं परिमाणं वृत्तमनीयोग्यविनिदीकाकृतः आत्मा व्यापकः परमहत्स्वप्रमाणेनाध्यापमेवोपजी
वनीतिनत्समानकल्पएवमेतामाहृदयानुमानेनेथितिनग्रामशहलावधिकंथरवोक्तः नियमेव्यभिचारः मानान्तरेणाप्रत्यक्षविनहृदयसंग्रहप्रदेशानुपपायत
दविषयताकप्रत्यक्षयोग्यत्वापामेवयानामनस्याप्रहृतिलिनदर्ष्टान्तः अत्र च विशेषप्रमाणाभावान्चीतः प्राक्लिष्टेनात्र इत्यन्यानिरवरीतानमात्रं वाधकं न
त्मनोदेहपरोक्षज्ञानरूपवाधकस्य कारणीभूतत्वाभावप्रतियोगित्वरूपवाधकत्वस्याभावात् शंकोनयानङ्स्यादिपयोक्तज्ञानमनसेविनादिवशानशाखरउदीयो

५१२

न॰कौ॰मू॰
५

त्वं नमादेशमशातद्दति घावोऽश्रादेशाद्यश्रताननेनोपदेशाद्ईमित्यर्थात् तत्त्वानस्यपरिशुद्धकर्ष्याग्नीनरेतया च कलवत्त्वमिति नक्षित्रमं उपक्रमादीनां पादृशा
र्थे बोधकत्वे संभवति न दर्थे बोधकत्वेनान्यार्थमित्यत्र विवादाभावात् न तु उपक्रमादेर्मानान्तराविरोधेनापेक्षणीयत्वे निर्णय इति वेदवाक्यमपि तन्त्वेन तस्यैव तात्पर्यमिति
त्यायकत्वेऽन्यलिङ्गेनैवार्थमिति चेत् तर्हि शब्दशक्तेरेव विषयकोपक्रमादिलिङ्गसहकृतत्वं वाक्यान्तस्यापि प्रामाण्यमस्तु न च तत्रमानान्तराविरोधोऽपेक्ष
इति वाच्यम् अत्रैव तदनपेक्षणीयतापत्तेः न तस्माद्यन्त्वात्त्वं मानान्तराविरोधात् तात्पर्यविषयत्वाङ्गीकृतोपक्रमोपसंहारयोरन्यतरस्था
तात्पर्यनिर्णायक किं च प्रबाधितत्वस्यापरत्र निर्दिष्टत्वहेतुलिङ्गमध्ये निविष्टत्वात् प्रामाण्यं न बोधितेति तात्पर्यग्राहकस्य प्रमाणवत् सिद्धेन तत्र तात्पर्यग्र
ग्रहः न सिद्धे न तत्र तात्पर्यं च प्रत्यक्षप्रमाणव्यवहारा बाधितत्वसिद्धिर्हि तन्मोक्षशास्त्रयात् एतेन प्रत्यक्षानेरणबाधितस्य चेद्प्रादेशिकत्वप्रत्यक्षस्य यथाऽऽत्मे
व बाधः तथा प्रत्यक्षानेरण बाधितस्य तद्त्याहि प्रत्यक्षस्य सामिथ्यात्वे बाधकत्वमेव बाधइति भावविरोधनिश्चयात्प्रत्यक्षमप्रमाणमिति त्वविपरीतत्वे
श्यमस्दर्शित्वानुप्रत्यक्षेणमिथ्यात्वागमस्यैव मुख्यनिरोधात् प्रत्यक्षप्रतितद्धायकस्यहेत्वाभासत्वानुपपत्तेरत्रापरे प्रकारान्तरेण प्रत्यक्षप्राबल्यमाशङ्कन्ते
त्येतेनैभत्वासामर्थ्यतिः उक्तरीत्याप्राबल्यस्य निर्दोषत्वात् तथाप्यतान्तस्यमनत्कारार्थः किंचित्तदुपदर्शयन्ते तथाहि प्रत्यक्षतेनवह्निशेत्यानुमितिप्रतिबंध
दर्शनात् प्रत्यक्षस्यानन्याप्राबल्यमिति नशीतस्पर्शे च यजीव्यत्वेनैव तद्बाधसंभावनान्न चेद्दूः अत एव विरहान्नताच प्रत्यक्षस्योपजीव्यत्वं च तत्त्वलक्षणम्
ग्निधर्मेद्वहेन प्राप्तः उन्तानुमानमनुमितेः प्रागनेनरेवास्य शीतो दृष्टप्रत्यक्षेणनबाधनइति उद्धारकस्त्रिविधिवा च मसाध्यप्रसिद्धेः त्वगधीनत्वात् शैत्यस्य
तत्प्रत्यपत्ताद्दित्युक्तेनत्वप्रत्यक्षप्रसूतेऽयस्मादायानुमितेर्बाधकत्वानुमानेन्द्रियादेनरत्र सिद्धेः तत्वन्वोप्यनपेक्षितत्वात् महत्वोद्भूतरूपसमानाधिक
रणस्पर्शस्याकृतत्वतियमानस्य च ताच प्रत्यक्षत्वनियमानवह्नियादिशीतस्पर्शाभावस्यानद्रान्वेषणपलभ्यमेतेन्यापादनसंभवेनयोग्यानुपलब्धेरेवतत्र
शैत्यानुमितिबाधइति चेन्नहि किमुपजीव्यत्वाभ्द्रावेनेनश्रस्य तोयुपजीव्यत्वेनैव तत्र बाधसंभवः यस्याश्रुत्त्वस्पर्शेत्यज्ञाने श्राद्धमेवतद्विषयाज्ञाने तत्रैष्य
स्पर्शेनेन शैत्यानुमितेनबाधायत्नेः उभयविधशैत्यज्ञानमपि च स्पर्शनमेव तदनुमित्युपजीव्यत्वं तनुशास्त्रादिकमपीतिविनिगतनुमशक्यत्वात् प्राह्याद्
हेतुसाध्यप्रसिद्धेरप्यनुमित्युपयोगित्वायमानात् तदेतेनउक्तत्वेऽस्मोहारकस्त्रिः न तदुपजीव्यत्वमेव बाधकतापातेऽन्ईदृश्याश्रपितत्वात्वबुद्धेर्बाधकत्वाप्रम राम॰
५

गाद्यवच्छिन्नव्यापकत्वं साधनस्याभावात्तदुपश्रुत्वादिलिंगकानुमानादिस्थलेऽपि संभवाच्च व्यभिचारस्थले च न उक्तरीत्या नैव तदन्यत्वबाधायने:धनेना:योग्यत्वोपाधिसाध
नेऽप्यन्यत्वबाधस्यासंभवेन न तु व्याप्तिग्राहकतर्कस्याभावेन स्यादपि व्यक्तव्यतिरेकोपस्थापकत्वात् नदोषः नहि तर्काभावमात्रं बीजं मनुमाने प्रमाणमि
ति केनापि अभ्युपेयते अनुपलम्भसहकृतस्य योग्यत्वोपाधिसंदेहविरोधिनो योग्यत्वनिश्चयात् न च योग्यस्य योग्यत्वे मानाभावात् तोयत्वरूपकृत्यादिरूपावच्छ
स्य निर्दोषत्वात् पक्षत्वादेरयोग्यत्वेऽपि साधकत्वात् एवं च पक्षादौ योग्यस्यान्यत्ववत्तावेऽप्यवश्यं योग्यत्वात् त्रिवेधासमर्थनेन व्यायाम्योग्यत्वकल्पनासंभवः
नेदयोग्यत्वानुकल्पकदोषस्यापि जात्युत्पत्तावप्रत्याद्यभावेऽपि नदप्यन्यत्वं च नदीत्याद्यवगन्तव्यं अन्ये तु विरोधादिभृतस्फानेऽपि व्यंजकत्वमवच्छेदकविनाऽपि दो
षस्य कस्यापि कल्प्यत्वेन शंकनाद्व्यभिचारग्रहाभावेन व्याप्तिग्रहे बाधकाभावात् सिद्धत्वानुमानेऽप्यनुकूलतर्काभावाच्च अनेन लघुत्वेनान्वयोऽकत्व
स्यासिद्धेः पक्षस्य गुणत्वात्मकत्वात्फलात् प्रमासात्त्वात् अतिदेशो पूर्वस्यास्त्वावच्छिन्नदर्भेऽप्यन्यत्वप्रतिबन्धदोषकल्पनायेऽप्युद्देशान्वयविषयत्वमनदभा
वादिनेन्वम्यमितिचेन्न तत्संशयेऽदानीतित्वप्रमाणत्वात् पक्षेऽपक्रमोपसंहारावगमो पूर्वतापत्ते अयं वादी यत्र नीचलिंगं तात्पर्यनिर्णये इतिष
तु वा तान्वयग्राहकलिंगत्वात्प्रत्युत अनेन लक्षणाभावादिनु हृविभक्तस्य प्रत्यक्षप्रमाणं स्वतापि सत्तान्तत्वमवाधितत्वप्रयोजनत्वं चेति प्रथममर्थ इति
लक्षणे शरीरं चक्रे तानेवाधि नेति:फले च प्रमाणानांतात्पर्यभावात् अवाधितार्थत्वं तत्र स्वे प्रमाणात् न च ज्ञानान्ययाभावव्याप्यस्या
भावविरोधकत्वेनेषानान्तर्योपयोगितत्वासिद्धं उपक्रमोपसंहारयोरेकत्रिष्ठत्वे अभ्यासोऽर्थवादश्च निर्णयेन सहनिष्ठमनिष्ठसङ्कनाकं पत्न इत्युक्तौ
कलिंगत्रयं हृद्योर्न्थयोः लिंगं अभ्यासादि त्रयमर्थःस्वतमसान्तेनैकस्य वाक्यस्य तत्त्वान्तत्वेऽभ्यासादि विरहिण्यपूर्वे तात्पर्य प्रसङ्गोऽरहं वाक्य
पर्येन तदर्थे तात्पर्य केनस्यात् तदेव तद्भ्यासादि पुक्तैर्तस्यादिव्यापारस्यातिरेकनिश्चयविधया तस्य तात्पर्यनिश्चयोपयोगः अपि च कादोच्चोपनिष
दि उद्दालकस्य लिनके तु पदे श्वेतकेतोः मेदेवसाम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयमित्युपक्रमस्य तत्त्वमसीत्यर्धे नेत्यन्तविशुद्धोपसंहारस्य चाद्वैतनिष्ठत्वादेकत्र
व्यनुवृत्त्यभ्यासो नसातत्वं पुनर्श्रवणं यथोक्तवाक्यस्य वक्तृतन्वयोक्तिः अर्थवादो वनाश्च्वेनेभवतीत्यादि प्राशस्त्यबोधकवाक्यं नद्या हेतुश्रय
प्रिमाध नेष्वबल्लोमवर्त्रकत्वादर्हेतवलनात्पर्यग्राहकं इदं च त्रयमपूर्वनियम्यात्रमाधारणं अतद्वनेनसमानानरसिद्धत्वयाचारमानत्वनुपमर्थं

न.कौ.पू.
५

र्थाऽतः निवर्त्तितत्वं वाच्यम् एवं शून्यमसः कादिन्यविरोधादिविषयकं वैयर्थ्यं तेन निवर्त्तनम् एव एवं च न द्वितीयोऽपि पक्षः अथ सैत्प्रत्यक्षस्याबाध्यत्वाय
त्वात् यत्प्रत्यक्षत्वं ज्ञाने स्वस्थाने शौक्त्यादिनिन्नप्रमाणत्वादुपत्स्यते दोषतिमिरत्वमपूर्वमान प्रमाविमानकोपाधिरुपस्याप्रत्यक्षत्वरूपस्य
कस्यचिद्धर्मस्यैव स्वरूपेण व्यवतानत्वाभेदकत्वरूपप्रामाण्ये सदङ्गीकरणीयेदानीमनुपपन्नत्वात् इदं च नाशतिमर्वे यवत्कथमुत्थहस्व सर्वव्यवहारसिद्धेर्न
वापि तत्त्वप्रतिपन्नमेव श्रुत्यातिकप्रतिपाद्यते स्वरूपेण भवतः प्रत्यक्षप्रत्यक्षतज्जेयैव प्राबल्यं इति प्रवादः स्यात्पूर्वकार्थं एवं तात्पर्यम् एतेन ज्ञात्यामा
वल्यमित्यपास्तम् प्रत्यक्षत्वेन प्राबल्यमित्यर्थः सत्त्वरूपतत्त्वमपालप्रत्यक्षमनुमानं वा यानस्य च विविधानामसत्त्वेषु विदितकार्यधर्मस्य द्विमर्भोपपत्ताप्राबल
मानवस्यैव ज्ञात्यानेपुत्सव इति स्मृता च पदिहितेदं तु मात्रेण प्राबल्यमिति नार्थः श्रुतिप्रमाणस्यस्पष्टत्वात् प्रत्यक्षत्वतः प्राप्तानुमानमबाधितमि
त्यस्याप्युक्तमेव तात्पर्यमप्यन्तानामात्वे तत्प्रत्यक्षेप्युत्थानत्वात्वार्थक सामान्यविशेषमितिमित्यत्र लभ्यबाधितेऽप्युक्ते स्पष्टत्वाच्छून्यवादिमतस्य वि
रुमितमितिप्रतिवेदिसम्भवात् पदान्तर्गतशून्यतानाशो इत्यादिशून्यवादः सचास्माकं नास्ति अधिष्ठानमस्यैवोपमानात् न तु द्वैतं द्वैतसोपानत्वमेव वा
द्वितीयत्वविशेषः प्रदाहिमः सर्वमति वा च्यवनित्तद्वति तत्त्वात्मान्यदितत्रित्यप्रत्यक्षमपिप्रत्यक्षपात्रप्रामाण्यानपुपगमेन वाधकसत्त्वात् संगतत्वा
त् उक्तविशेषोऽप्यनुपपन्नः शून्यवादिभिरप्यधिष्ठानेऽनुपत्त्वोपमानात् उक्तं हि यथा नोप्रलतिन्नाशे निरूप्य वा च सत्ति मिश्रैः वस्तुमात्रस्यसत्त्वस्याभा
वे निरधिष्ठानस्यानुपपत्त्याऽप्यनुपपत्त्या व्यवहारविरोधापत्ते शून्यवादेऽपि शून्यताया एव सत्त्वादिति न्यायवार्त्तिकटीकायामपि तेन तु तं शून्यवादेऽपि
द्धान्तमुपसंहृत्य द्विः तस्माद्वा वालांशून्यत्वेन पारमार्थिकी कल्पनया नववस्तु सत्यासन्न इव भासन्त इति अनएवेदं सत्त्वेनमनुपाश्रित्य तु तं धर्मदर्शनलो
कसंवृत्तिसत्यं च सत्यं च परमार्थतः इति तु द्वाविति सैवाङ्के तेन शून्यतानात्यस्यपारमार्थिकत्वे तेषामपसिद्धान्तात् न तस्याः पारमार्थिकत्वाभावे च पारमार्थि
सत्यत्वाग्रह्यात्रियाद्यानुपदर्पितौद्वाधिकारे शून्यतायाः स्वतः सिद्धा वार्त्तिके दोषमुक्त्वा स्वतः सिद्धस्त्रेदापानेऽसिमार्गेण स्वतः सिद्धत्वयानद्ध्रुव
वरूपं शून्यत्वादेवनन्तस्यकालावकेऽरे इति नियमत एव नेदे शाचक्रेद इति व्यापक मित्यादिनावेदितमत एवसत्त्या शून्यवादितद्वारानिन्द्राभ्यां ध्यस
तमात्रस्यतायां शून्यवादस्य सत्त्वाविशेषः स्याद्दिनदपि ततस्याचार्ययायादिततेऽपि तन्मतत्वाभावाद्वाध्यत्वेवाध्यत्वनिः साक्षित्वस्यादितिसत्त्वेन

राम.
५

नबाध्यत्वात् तस्मादनन्यथासिद्धिरेव तत्रोपयुज्यते सा च प्रत्यक्षेऽपि नास्त्येवेति नत्वनपद्यमानमास्थ स्वंग्रैनुक्रम अनुमानोपस्थितो प्रत्यक्षस्यानन्यथासिद्ध्यनव
धारणेपि स्वार्थपरिच्छेदकत्वात्तस्य तत्र तिसहत्नापि यथार्थत्वस्थितिस्तत्प्रामाण्यग्रहकानुमानप्रतिरोधानन्तस्मादेहमाह नान्यं देहात् नद्रव्यधारणेन
किं वराकमनुमानमनन्तरप्रमाणसिद्धे ग्रहणीतत्वेनात्मानं पुनः शब्दस्य विरोधिनोऽन्यथासिद्धिः स्वपक्षीये च स्वार्थं शब्दायकमिति विशेषात् न
वेदत्वालोकत्व तथाहि प्रत्यक्षविरोधात्परिमाणभेदलिङ्गभेदानुमानानुत्पत्तिविरोधे बाधकत्वमिति वाच्यं तत्रापि साहश्यात् भेदप्रत्यक्षतिदि निश्चयत
स्तत्वसिद्धं स्वपक्षीयैवानुमानप्रवृत्तेरिति नियतत्वानुमानं तद्गृहीतेरेखापरेषादि ग्राहकत्वेन परत्वस्य प्रशान्त्यमाशे वेदान्ते प्रत्यक्षताग्रहीतधर्मादिग्राहक
त्वेन परोक्षमाणस्यैव प्राबल्यादेवेति नदपिन प्रमाविभाजकयत्तु पाध्यवच्छिन्नाग्रहीतग्राहित्वीयप्रमाणानन्तरानीयप्रमाणेन तथाप्रबलेन तथा
प्रबलत्वलविवक्षितत्वात् मानान्तरस्य प्रमाणफलविभाजकत्वाभावेपि प्रमाविभाजकत्वात् यत्तु प्रत्यक्षार्थित्वादिसत्तात्कारस्य प्रमाणकत्वे
मानकत्वादिविशिष्टागृहीतविशेषो प्रसिद्धः केन चित्तु नुपपन्नत्वादि शब्देऽपि हि विशेषविषयत्वादिरूपेण विशेषमात्रेणगृहीतसंकेतस्वरूपतत्व
सर्वविशेषाणां ग्रहणसंभवादिति न नियम्य एवमनुपपन्नरूपतोयावद्विशेषणस्थितेरभावाभावान स्वरूपप्रमाधारणधर्मांशे निरवच्छिन्नप्रकार
ताकोपस्थितेरभावात् स्वरूपसाधारणधर्मांशे निरवच्छिन्नप्रकारताकोपस्थितेरग्रहीतपदार्थत्वाभावप्रतियोगिविषयत्वविशेषण
त्वानपदार्थत्वेन विशिष्टत्वात् यदप्यनुमानागृहीतवर्तिन दिङ्नागादि लिङ्गेनैकत्वेन प्रत्यक्षग्राह्यस्य माशंकेन प्रत्यक्षे धर्मसामान्यमिति प्रत्यक्षप्रतियोग
योजकत्वम् अन्यथापत्त्यादिति निवर्तितस्वमतिवर्नेके ननु ननः प्रबलमितिरूपं काठिन्यविशेषादिविषयकं वेस्याशं तस्यापि मंदूकवसाञ्जनवक्रादे
रुपसत्वेचात्र पवशाणभ्रमादिवर्नेकत्वानन्वगपेक्षयापि वत्तूणप्राबल्यस्यानेनानस्य विरलिमाभ्रमत्वज्ञानस्य नहितो धित्वाच्च ज्ञानान्तराधीनस्याम्
एवं भ्रमत्वानिवर्त्तितस्य यावत्तावद्धर्मत्वभ्रमस्वरूपत्वानिवृत्तिरदर्शनात् सापि प्रत्यक्षान्तरबलात्प्रामाण्यं च निवर्तकेऽन्यत्वे विशेष्यता प्रमाणस्यापि निगम
कत्वाभावेन दुर्बलत्वादिति नदपिन पराहतिवर्त्मनि विषयविशेषयकं भ्रमनिवर्तकत्वे न तत्र प्रबलमिति निबाध्यत्वान चाक्षुषवंशोरगभ्रमस्यन्त्वा निवर्ति
तत्वेन स्वपक्षविषयकत्वाभावात् नहि मण्डूकवसाञ्जनतालिवंध नत्वाच्च वंशोरगभ्रमस्यैव निवर्तकं सत्यपि तन्मण्डूकवसाञ्जनपानपत्र दोषोनवचामिरो

न·कौ·पू·
६

अव्याप्त्यानभिन्नक्रमन्नद्विदार्थतेनैवाधिकतातिप्रसंगः प्रामाण्यः स्वतंत्रस्यन्त्वमित्वानादिति अन्यत्वनत्यानुमणवाग्नेर्दिवाग्नेर्नग्नोदेहशेनधूमऽन्यस्यदग्न
विरोधादप्रमाणत्वमिति पूर्वपक्षेतुरभूपत्वादितिजैमिनीयसिद्धांतः अस्यार्थः हशिरग्नोगोतोहुरभूपत्वंनगः नथाचनस्य स्यभूपत्वनदर्शनेनह
मितालहापिनानचानहिषयत्नाभावोः स्मादेवोधूमेनग्नाहित्यस्तन्यस्यमदिवाहि स्वस्थेभूपत्वेननधूमएवदृश्यतेनाचिः नञ्चनेभूपत्वेनाचिरेवद
श्यतेनधूमइतितथाचस्ययोऽन्यानिरग्निः स्वाहेतिमायसञ्जुहोति अग्निज्योतिर्ज्योतिसूर्यःस्वाहाइति प्रातर्जुहोतिइतिमिश्रलिंगकमंत्रविधिः शेषन्त्वस्या
दिवामिलितेऽन्यगतोराज्ञावाहित्यःस्वलितिवाक्यमृत्तस्याप्युपपादकेभूमन्येवेत्याहिकं इमयोर्देवनयोरेकत्रमेवेधादुभयदेवन्यहे मस्तकतिः यद्यावेव
लिंगकमंत्रविधिमःप्रपठितमप्युक्तवाक्यमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेतिसायंजुहोति सूर्योज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेतिप्रातर्जुहोतीति केवललिं
गकमंत्रविधिरेवहितमस्याभाष्यामत्युक्तपरेऽभाष्यानन्देवताभ्यः समर्पदत्तानीतिसमवेतार्थकार्थवादानस्पष्टत्वमात्रनानन्तस्माद्विरोध
दर्शनाददाहितत्वीनरीतिः स्वस्मादाहित्यस्मेवस्यातिमूमण्यवनाग्राच्यत्र :केवलदेवत्याववत्सुताविनिन्नमाशास्त्रासिहितिनिरवेजमानएककः
पालपोरचेननस्पास्वनेरणयागकंइतात्संभवेपिपागप्रयोगात्नित्यस्यापरेप्रतिस्यास्वादितिनकइतिनसंभवादत्ववपर्वयोगेनयजमानपदंसमस्त
नैककपालयोर्नामधेयमुक्तोमाद्विपदवदद्रूठत्वानद्रयोगस्तेनेवमुक्तेजजमानोन्यारभतेइत्यादोग्रस्तरेककपालयोरुपिग्रहणमिति हिरित्येकःपूर्व
पक्षः अपरस्तस्यापरोपाप्ययूपकर्मेनस्याककाल्पसंभवेपिकर्कश्यामिति क्रियापदविहितात्स्वपदसंगस्यानन्तव्यालयजमानपदस्यस्वर्गाहि
फलागमहोचेतनमस्तरादिपोगानुपपत्याभिन्नार्थकयोः प्रस्तरयजमानपदमोःसामानाधिकरण्यमात्रेणतामत्वमनुपपन्नमत्रनोपाहोतात्मो
स्तुतिनिवेदकयदस्यकार्यलक्षणामंगीकृत्यापदपदार्थो विधीयते नत्वचयजमानकार्यत्याच्चावचेतनस्यप्रस्तरादेःकर्तृत्वासंभवात्प्रस्तरादि
दएवकार्यलक्षणया प्रस्तरकार्येस्वरूपात्ताद्यजमानोविधीयते नत्वचस्तूष्यात्मात्ते विनियुक्तस्यपदार्थकतता विरोधः अन्यत्रकार्यचिद्विरोधे राम ६
वाहल्तिणनोग्गलक्ष्मजमानावासानेकर्मणःक्रीयमाणस्यानिवाक्यविहितदृतिणादेशावस्यानस्वपस्वप्रयोजनीभूतपदार्थकरणविरोधवाि
इयएवेतिमाच्यदक्षिणादेशावस्थितस्यैवस्य। याम्यादिसाधनतायपनेहवेद्विदशाकस्वरूपमस्तरधर्मवाधेपिततिविरहावप्रस्तरपसेनत्वा

त्वीहितत्त्वमनेपि वाच्यएवत्वप्रत्वान्नहीन्नुपहितत्वेनत्यस्यसाक्षित्वान्न इत्थं वाविद्यालक्षणो हि केवलचिन्मात्रेण साक्षित्वं किं त्वविद्यावृत्त्युपहितेन त्वावास्थ्यावि
द्यावृत्त्युपहितस्य साक्षित्वेनाप्यस्थिरत्वेनेत्यादि च्युत विद्योपादिनसाक्षित्वपदेपि अविद्यावाश्रविन्नलक्षणो हेत्वतावृत्त्युपगमे साक्षित्वेनावाधत्वात् इष्टपक्ष
त्वात् न चात्मनोपहितस्य साक्षित्वेप्यात्मानं न साक्षित्वं कोदोष विशालिनइत्वात्किं नु साक्ष्यकोटावेवेति वाच्यं तथापि नाहं ग्रन्थवेपमि मिथ्यात्वनाददस्यात्
अवाधत्वप्रमुद्भवत्तेन साक्षीति दिक् यत्तु कच्चन्यत्तनइत्यस्यपरीक्षितस्यामात्यएकप्रत्यक्षपरत्वमेवेति तत्त्रवदन्ति मन्त्रादन्यादेरविकल्पयेनेपरी
क्षितत्वादिति पक्ष स्याप्रसिद्ध्यासंभवात् फलपर्यन्तेपरीक्षितत्वेपि दुर्लभत्वमिति तत्र बाधकाभावस्यापि विवक्षितत्वात् अत एव नमनुरानः प्रथमप्र
वृत्तत्वादपि प्रत्यक्षत्वप्रबलेन चार्थन्यायः पूर्वमीमांसायां तृतीये प्रसिद्धः तथा हि श्रुतेः विनियोगार्थे सर्वैः स्मृतिर्न्याममवेदप्रत्यक्षमन्त्रो निषि
ध्यते तस्मादैन्द्र्या ऋचा किं यत्नेन्द्र्या गार्हपत्यमुपतिष्ठत इत्यत्र लिङ्गं गार्हपत्यार्थे विनियोजितेन्द्रस्मादौ किं ऋचा गार्हपत्यप्रत्यक्षार्थमेव विशेषणं
ऐन्द्रयऋग्वेदादिहितकर्मणां समन्त्रमात्रं इति संशयः मन्त्रमात्रं इति संशयः मन्त्रविधिस्य ऋगादिपदस्मृत्यर्थत्वात्तु रोपनार्थवाद स्य ऋग्वेदा
दिपदानां ऋगादिमात्रे लक्षणेन चाविनिगमकाभावः गुणानुरोधेन प्रधानेलक्षणानौचित्यादिति पूर्वपक्षः सिद्धान्तस्तु ऋग्वेदादेर्नुहेपणनवि
धेयत्वात्प्रकारेणपिवाक्यार्थाश्रवेशेषत्वेनरूपानुपपत्तेः प्रधानस्यापि विधिवाक्यस्यापि विधिविवक्षयाऋगादि
पदानां वेदलक्षणत्वविनाविरोधाभावात् अगत्याविरोधस्यापनेयत्वात् एकवाक्यत्वाभावेनावकेदन्यायस्यापत्तेः विधेश्रुत्यर्थेनत्वसन्त्वस्त्वपूर्वोत्य
त्वसत्त्वमनुष्ठेयत्वमर्हत्वम् अभावात् विधिवाक्यानेकलनात्मन्त्रादिपदानामप्युद्देश्यसमर्पकत्वेनलक्षणायाग्रहोपत्तावुच्यमानेपस्थितवेदादिपदा
नानलक्षणे विहितकर्मणामेव प्रयत्नमितिनःक्षे प्रमेजातविरोधित्वादर्थवादोपपत्तिः अतः आक्षेपः स्तहिन्नुहस्वलक्षणोतित्तदृष्ट्याविप्रसंगा
विरोधित्वेन ग्रन्थलक्षणाभागमासमाप्त्यम् अत एव विरोधे मानतत्त्वे वक्ष्याप्युक्तापत्तेनैकवाक्यत्वस्थपरमाणुत्वपदनेनाभयासामान्यात्तथाप्रय
नन्तहीनप्रमाणाभावश्च न्यायतयावश्यकित्वलक्षणान्तेनाति श्रुतस्यप्रत्यक्षस्यप्रवलत्वाच्छ्रुतिनदमन्त्रस्यतविरोधे न च नेत्वादर्थनान्यपवेनिवि
चारदशायां श्रुतेनपहीनप्रमाणाभावेतिविशेषणं सिद्धेः तदर्थनपहीनप्रमाणत्वेनहिनदूलवत्वप्रयोजनकेमनत्वनाकीत्युक्तत्वात् अतएवपाहुतिरुक्ति

न.कौ.शू.
१

ष्टमिमीत न तस्मात्प्रयोगैरवतान्यस्तर्त्यनन्यायश्रीरुंडोरथेनरंशामसाल्लेणमनुष्ठाणामजः पशूनामित्येकमजाथतिम्रातोमन्नन्नेकस्थितेनेयुतस्तदेव
पर्यपर्यायोणोमिश्रितिनिमित्तम् आदित्योयूपो यजमानोयूपइत्यादावपि पूर्ववदेव पत्तः पृथक्कार्ये पशुनियोजनादेवनवक्रमसाधनत्वेनाहि
त्वविधिरशक्यः दानुमत्यादित्यत्रातिक्रान्तिरूपविधेयगुणाभूयाप्तिः एवंतत्र यजमानविधिरप्यनुपपन्नः कार्यापत्त्यान्तरवेद्धिताद्देयवनाय
त्रेः यजमानपदार्थेनदृष्टलताद्देशावस्थानेन तद्बाधकल्पनेनवाधमेवदोषत्वात् न प्रत्यगुणत्वापत्त्यासूपपन्नेन निरवेर्ये सारूप्यं च नास्ति वृत्तं यद्य
पि वनास्ति भूतं यद्यपि च सारूप्यं न स्वतन्त्रं लक्षितलक्षणेन जस्विलाहि जातीयगुणवत्त्वम् एवं च न तस्य आदित्यस्य लेपिसमानजातीयत्वात्यन्तसा
रूप्यस्य सत्वात् कथमनुपपन्नमितिमिन्नभेदः तथा पिपत्रसारूप्यमेवैयेन सुत्यतिशागुणा एवमप्रकारान्तरेण भानितत्र तल्लिङ्गादीनि पंच निमित्ता
नि पत्रं तु साद्दृश्यमपि प्रकारान्तरवर्तितत्वं सारूप्यं इति केचित् तत्त्वग्रीष्मसारूप्यमत्रभानिष्पन्नपत्रतदस्यादित्यत्वेऽभयमपीद्दविधेयजमान
कार्यकारित्वादेरपि वत्तग्रीष्मत्वेभवान्तरमेव यथादित्यतेजस्विनामादृश्यतेजस्विनाप्रकारान्तरेण भानिमित्रग्रीष्मलक्षणस्य यैतस्मादृश्यमेव
येनामिलनत्वमेवं पि जननेभानीसत्रविनिगमकाभावात् अग्निजननस्य न जाने [illegible] पहनिनावकेदकेवलस्यापि पिशिखेतेजस्वि
नात्वेनचभानाद्भयत्रापिगुणाद्दृष्टकमाद्दृश्यभाने मानाभावात्तु अत्रतो त्रभेदोपशास्त्राधिकस्यभाजे अन्नापिवाभेदोपशास्य भानेपिजात्यादय
दिनगुणाभानमिति विशेषइत्यरे अथयशोवा अग्नेर्गृहपतेः पशवो गोअश्वाः अपलो वा एषयदसामा अश्वेवा एव तु नइदकेदोगंप
श्वादिशब्दोनामधेयमिति संभवमात्रेणेक पूर्वपक्षः अजादीपशुशब्दवाच्यत्वादेवाः पशुसंज्ञानानुपपन्नात्पदीनाचप्रमाणाने ऐवा
पशुत्वमिति हि संज्ञा विधानवैयर्थ्यमात्ममासीनगीनपशुशब्दपशुकार्यलक्षणानन्तरगवाश्वभिन्नानामजादीनां पशुकार्यपर्युदासः स्त्वे
ने गवाश्वयोनि [illegible] क्राजादिमिन्नेपशुकार्यमग्नीषोमीयादिलि अथवाजादीनां विहितत्वेन विकल्पस्यापरिहार्यत्वात्कृस्याग्नीषोमीयादि राम
वाकैकवावपवाक्यनाकल्पनक्लेशापत्तेश्चअतिविषयएवायंदृनियमोऽस्त्वजादीनां विहितत्वेन निषेधकल्पनमनुपपन्नमकल्प्ये न निषेधेनत् १
प्रस्य विधेः याज्ञिकत्वापादनस्याशक्यत्वात् तापत्तयावैलक्षण्यादिति अतिविधिनेतेन शामनविधेषधकत्वम् पुनस्तान्यपीचीनमभ्यस्यैायदधाति

र्थकत्वाच्च यदा सामान्यविहितेन दाक्षिणात्ये देशावस्थानेस्य गार्हपत्यस्य प्रत्यक्कार्यं पूर्वेण च कालेनु हेममन चैनयाप्येककपालमाध्यन्तमास्य स्वान्गतिरि
थमानविधिः कथमिति वाच्यमुत्पत्तौ स्वात्मासूत्रार्थमनस्याप्यमानमनिवेदन इत्यादिवन्नस्य शरीरे स्वात्माभिमाननिवृत्त्युपपत्तेः न चैवमक्रवाकेनप्रस्त
रेणहरती निप्रस्तरवत्कार्यापत्त्या यजमानस्य ग्रहणप्रसङ्गे निपत्त्यापत्तेरेककपालसंबद्धनेकरोतीति एककपालवन्मर्वहोमापत्तेः सुसंवेलोप
प्रसंगः अन्यार्थस्य यजमानस्यपुरोडाशकपालवन्नस्य गार्हपत्यादेर्विनिर्मोगे सिना तस्मात्प्रत्यक्षेनाद्यन्वविरहानन्यपक्षनदेता इति सिद्धांत
ल । येन देवमद्दक्षिणादेशाउदसुप्यासीनेयजमानेहस्त्रुत्पाक्ष चोधारविलम्बकानाननथाक्रमेको वैनेनिर्वाहः कल्प्यविधिनालिङ्गविरो
धानुपपत्तेः एवमेककपालमाध्यत्वान्न्यायोपि च विधिस्वरूपस्य सिद्धिस्तत्त्वाभावेनन्निवृत्तेरशाकाननात् किंच कार्यापत्त्या ग्रहणस्य सर्वहोमाप
त्तिः न चाक्रन्ताश्चात्वालमूलनिपातिः प्रयोगानुरोधेन सवैयाजमानप्राप्तस्थकरणेन कालप्रतिपत्तेर्वैरत्वात् न चेष्टापत्तिः क्रमनिवद्धसामय
गात्पुनःप्रक्रमेन चलोपापत्तेः प्रस्तरपदविषयकत्वेकल्पनेवकल्प्यविघटनेन यापातिकल्पनानुपपत्तिः नहून मर्थवादत्वमेवालक्रन वयज
मानपरेन प्रस्तरादेः [illegible] न्यानुपपत्तिः गौण्यानन्सभवात् नयाहि स्वशाखाका गुणानुष्ठानोमीमांसिगुणवत्ताचकं चिन्त्यमानयानीयगुणवत्तास
वंधेन [illegible] विन्नारोपणमात्रादेव आपातप्याप्तिः होदेवदृन्न इति सिद्धयदशाको [illegible] विद्यमानार्थश्रमसकाविन्नादिगुणालसमानजातीया
गुणादेवदत्ते संनीति सिद्धयदेनत्रगौणमूलया च सिद्धयदात्निंदृष्टनौणेकमेवृधिधानेनेनरसंवधिस्मरणान्यायेन नहि जिगुणानामनुप
स्थितो [illegible] न्यायेनैवतन्सजातीयगुणाना मप्युपस्थितिः स्तनः स्तम्यकारकोवोधः स्तन [illegible] सिद्धस्ति [illegible] समानजातीयगुणप्रकारकदेवः
नविशेष्यकत्ताननसिद्धयदशाकवृत्तिगुणसजातीयगुणवत्तान्तानस्य कार्यलावके दकंत्वहिनीयानु [illegible] धीसंतेवि सिद्धतिष्ठसिद्धनकुत्वा
दिकेदेवदत्तादाना गोप्यशास्त्रप्रयोगे नयानुभवसिद्धान्तोपस्तुरवहूवत्तान्तादेवस्वशाकावृत्तिः गुणवृत्ताशो तो सा च सोदृष्टेनरतिलीनता
मोन्तनत्वाप्यमेकंधर्ममाहाय्ययजमानम [illegible] निरुपाः कारणत्वोः सामान्याहो लौपुक्तेनि [illegible] ग्रासलाड्याहावयिष्ठवद्धिधितेश
श्रेउच्चानेश्रान्तोपमहाकपालनिर्वेदृशलणा [illegible] वर्वेसकामयेतदाकाशोषप्रमापतिरकामयतप्रनाः सृजेयमितिनिरुम्यलनः श्रिहने लि

न्या·कौ·पू·
८

साध्यत्वमेव स्यात् इष्टकोर्णासाध्यकत्वमित्यर्थः विधिसाध्ये कृतान्तनस्मालं वृत्तिः प्रधाने गुणानां वृत्तिर्विप्रतिनिषेधक प्रधानमिति हि: अन्यथा समृद्धि
नेष्टकोपधाने तस्य चयनभिन्नकर्तृकत्वं स्यात् अग्रेथालिप्समुपक्रम्याहितेति हि अवान्तरव्यापारेऽन्नविधि गर्भो तु: नायोगे नागप्रधानत्वे वेककर्तृकत्वे
कत्वमुक्तिमूलकत्वेकत्वेकर्तृकत्वमानुपपत्तेः संधुक्षणादि ह्यपाकरण्यान्यकर्तृकत्वे विप्रदृष्टेन पाकः कृत इति व्यवहारेणान्तरा आ
पारस्य कार्यणा सममानकर्तृकत्वनियमाभावात् सुखिप्तेन वसंनिधि स्मृत्कृतलिंगवलेन मासामं एवं संज्ञा अनुचोन सुचिलिंगक
मंत्रवत्सन्निधानावगतान्तन स्यात् सुविमंत्रेषु विचाराधायोगात्स्तु विपदमुभयप्रत्यक्षतत्त्वप्रतीनुपपद्यमानेति अक्षम्य एककपालक वनेताः प्रस
श्रुद्धाविमेत्रैः नस्कायाला इष्टकानात्मक निकृत्यावन्स्य इष्टापकायपदस्थानानि न्यथसंख्यानादिसुविपदस्यगोणासग्रद्धापरतेशलभ
नेनचोपक्रमस्यासेहित्युविधुद्देशचरमस्यार्थवादान्तरोधेन मन्त्रप्रहत्या अपणानर्हत्वेडपसंहारस्यतस्यार्थवादेषु अनर्थकागोणा
दिकल्पनापत्तयाएक स्मिन्निधुद्देशएवतयोमोर्विन्यात् तस्मादसहत्वार्थत्वमानुहितिष्टवाहुल्यसमानाधिकरणसमुदायाश्रयत्व
मृपगुणायोगेनसुविपदस्वपसमुभयमंत्रपरम् अक्लिहि सुविशुवाहुल्यसंवित सुवि परिनसमुदायमुपत्वमसग्रदपाकेएककउत्यकामिधा
नागमः साहित्याद्योधर्मः नाहशसमुदायाश्रयत्वेन सुविपदस्यसग्रदशमृगोणानहनिहिकपालभतउपदधातीति अपाणभृत्सदस्यनिमि
त्तस्यतदृशदिनमन्त्रापेक्षापालत्वेनप्राणाभृत्पदत्वसमानाधिकरणसमुदायाश्रयत्वगुणयोगेनप्राणभृत्पदंप्राणभृत्पदप्राणभृत्त
तृपरेपूर्ववत्बाहुल्यनिमित्तत्वमवत्वेस्यान्तविशेषः अल्पपदचत्वरूपेलयावहुत्वाभावप्रयुक्तेनसाम्यप्रयोगोगोवालः तत्स्मरेयाग रहीहित
प्रसवसपद्स्वसत्तत्वयोगोणामिश्रीधरोक्तिन्यायाएवं वेदा निमित्तिमानानवानरोधेन तत्तत्पदयोरत्राथोलतलाणभृपदायत्तेषु
प्रत्यत्वादिकमवधृत्यपिप्रक्तेर्यथास्कन्दार्थएवतान्ययम नहिंतत्सर्वमनुपपन्नं स्यान्नप्रत्यत्वमाप्रमाणमित्येववक्तव्यत्वायतेः पत्तप्रत्य
त्वादिभावहारिकप्रामाण्यमात्रपरीक्षयामिहंतत्ताहेतन्कन्यानवाधने किंतनानिकप्रमाणत्वमेववाधनेनतत्वपरीक्षयामिहेयत्नेन
विरोधः धूमएवेत्यादेरत्स्माद्योऽर्थन्वमितिनितदसत् व्यावहारिकप्रामाण्यत्वेनैवत्स्यादेकेतव्यापकमप्येवतमाणत्वानकिंच यथाहेतन्क

राम
८

श्यान्या चीनृत्सघभस्येति प्रकृते विधेर्वा वाक्यानामेकवाक्यत्वे : अन्यो गवाम्ययनप्राप्तस्याभावस्यापत्त्या प्रकृतार्थनयाः ज्ञादीनां निंदावगतिः सा च न
हि निंदास्याधेन गवाम्ययनस्य धी ग्रहणस्य सावुपत्तुमिन्न वदादि च नस्य सप्तकानि मित्तगवाम्ययनप्राप्तस्याभावरूपगुणायोगादज्ञाटो गोगत
ग्रन्थग्रहणत्वाभावत्वस्य गुणानेष्टनिरोधितु याथार्थस्यापाद्यविधिप्रकारनायास्तिस्याद्विविधिनेनोप्रवृत्तिः एवं मध्यन्नग्रन्थाहावष्णुरत एतस्मन्नहय
च प्रकृतिनिषेधानुपपत्त्या नेयन्यायानवनेशूवपदे सिद्धान्ते च स्याग्रहणे नाश्रुम लिंगसमवायात्पुचो न सर्वीनुपद्यानी प्रत्यक्षलिंगमात्रपरंस
ष्य स्तुतिपदे सि सम्प्रदायपरे वेति संशयः स्तुतिलिंगकातिस्वमिरल वन प्राप्ताः स्वग्नानेन्यात्पः स्तुतिधर्मपुरुषाः एकपाश्रुत्सु वनश्वाय
नीयवधीयेत्यादिस्यात् तत्रान्ताः न तन्नानावद्समर्थावादो विधितयेकवाक्यत्वविरहात्मकेनात्ते प्राविनीयतन्ति विधिराप्नोनस्यते: विधेयं च
नोपधाने इष्टकाभिश्चित्रिविनष्टन्ति विधान्यथानुपपत्तेः वस्थनुपपत्रे कामवधिनेन चोपधानस्य प्राप्तत्वान्न तस्यनुपधीयमानामि दिष्टका
भिश्चयनस्य कर्तुं प्रशक्तत्वानात् किंतु यथा नात्र वादेन स्तुतिपदार्थ एव विधेयः यद्यपि नहूतानामनूपधानान्मन्त्र इत्यष्टकामक्तनानामिति प
णीयस्य स्याम स्तुतिलिंगकमन्त्रोपधेयेष्टकानानामनेनमनुपालापविधाना न नियोगेन चकारे तायन्नाम यत्विधाना च्च न प्राप्त्या इपस्था
नीकीनिवनस्यप्राप्त्या स्यापस्या नात्र नरूर्थः संभवति नुयापिकेवलस्तुतियदेनेस्तुतिमन्त्रोपधेयेष्टकाविशेषलक्षणपालस्थसिद्धिः नसन
इष्टकाविशेषाणां स्तुतिपदार्थेनेपिका स्यामिष्टकानानां स्तुतिमन्त्रेणोपधानमिति विशेषानवगमादिष्टकाविधिश्चेष्टकासामान्यविधिनेवलिवि
शेषेण सामान्यमिति शाखे नेष्टकाविशेषाणामनुपधानप्राप्तेस्तुविधिरयत्न एवमिष्टकाविशेषेनाइ शेनोपधानविधिरप्रयुक्तो विशेषानव
गमान्नत्र नः परिशेषात्तत्र विधानमेवयुक्तं स्तुतिपदस्य विधायकत्वे च न त्रयोपपन्नत्वात् स्तुतिमन्त्रवतिवाटकत्वे विधीयमानेष्टकानां च्युतं
न चेवमेकानुवाकतनमन्त्रालोपपत्ते स्तुतिलिंगकानामानस्तुतेः विधिनाविनियोगस्तुतिलिंगकानामानर्थक्यापत्तेरिति नियमस्यैतस्यापत्तेरभावन
नेघानुपधानान्नाभावे विकाचकोमादोपपन्नत्वाच्चादीनां विनियोगानन्तत्रप्राप्त्यैव स्यादिति प्राप्नेऽभ्युपेत्य भयाः संभवेन्मन्त्रस्य विनि भावानुपपत्तेर
धानस्य नाप्याशुद्धिपनः पूर्वग्रहणत्वाद्विशेषणमग्नेश्चयाद्वा न्यायेन न स्यात् : उपनयाधाननाविशेषणस्यैवानायोपधानात्तेरिति नियमेष्टका

न.कौ.टी. ५

8

लक्षणानां नरस्वैर्व्यभिचारवर्ष्वनुपमितिहेत्वात् । एतेन सुखादिनान्यर्थनिर्णयोपपत्तिः मादीनामपि प्राबल्यप्रयोजकं । निरवकाशादिनमस्येवेमादि । यथा
लविस्तरस्तत्फलत्वात् । एवं च निर्णीतपक्षान्यथानुरोधेनतत्त्वमादियदामाम तेऽलत्वत्तम्भुपगमानस्वैव्रतंकि । चिन्तनादि विशेषणायोः
धामेनयननेनादेशाम या माया स्वाभेदे निर्णीनस्य । निमयामावेनतदेशग्रत्वताप्तविरोधप्रापेतणीयनान्नान्यर्थे विषये हि च निः
वेलस्यायुक्त मपि निरस्तमुमानानरविरोधस्य मात्मविग्रहे नस्य । निनान्यर्थे नतत्सामंयागायारभेदेऽनिवेषम्यबीजाभाभावानुपपत्तिमादि
वलादि निवेनतथा पिमानानर्त विरोधनादेहे नभावेनत्वहामिमनार्थविषयकत्वस्य स्वबलादनुपपत्तिमादिसु नयपक्षयोः कमेयादिलोपमि
न्यायाश्रहेन स्य नयः नवेपरमेव दृष्टानान्तस्यव्याख्यानुपपत्ते स्वनलम्बनान्यथा ग्राह्नत्वग्रामनान्ययवस्थेवलासमेवकथं स्यान्नूनं देनदा
यत्नमुग्राम्यसिद्धमपि हेने निनावल्यान्वेबलामयागास्वभेदान्वयेष्वस्वबडपमहाराग्राधिकरादिनि वेनवगुनमप्रधानानवपश्यनीतिमाया
नु नस्माह्राकरादायानलोषाधः प्रतीयतेनस्यनतेवेनानर्थामित्येवहिमवहुक्रार्थपर्यवसानान् । नन्वेकवलोपक्रमाद्दावपत्ति नान्यथे
स्याद्देनविषयकत्वेनकुतीनाशावल्यमित्येनदस्यप्राबल्यबीजस्यत्वपानुपन्यासम् । अन्यथोपक्रमापसंहाराद्देरन्यान्यतानान्यथेनिर्णी
यकत्वमप्यनुपपन्नं अन्यतादि विरोधेनेकस्यापि नाहशार्थनिर्णयविरहात् त्यान्तानाननुनस्मानमानानदे विरोधे ग्राह्यस्य तद्विनुहार्थ
कल्पनेलक्षणादिनाप्याबद्धपक्रमम् । अनवकाशमेनयजेनेनयत्रप्रमाणानाधिकरणेनानेयप्रत्यत्तविचारलत्तमुक्तम् । अतएव प्रत्यक्षादि
कामस्यशेषनादमुख्यार्थमिति निबाधस्यत्वाधिकारयुक्तानयादिग्रमुख्योथकत्वेनलाक्षणिकार्थगर्भमन्यवादात्मानान्यर्थकवानादेः ल
क्षणापाश्रवाक्यार्थेनान्यथं कवानादेः लक्षणायामुख्यशेषनस्याश्रयानानुप्राथमिकवाधेनतत्प्रत्यक्षविरोधस्येवलक्षणाकल्पकता
नवाङ्गवेदेपिमादेववेन्यादोभूतार्थवादेष्वपि बाधान्नान्यः देवोः साध्या विशेषात् अन्यार्थलान्यर्थकत्वस्यनायुपपत्तेः लाघवात् एतेन स्वकी
यमुख्येनान्यथं विषयीभूतार्थप्रतिपादकत्वंमुख्यार्थत्वं यथा वादस्वतिपादः साक्षात्स्वधीद्वारीभूतो वा कार्यार्थः वादस्यैवतान्यपी राम
विषयीभूतोनत्मुख्येस्यप्रामाण्यमुख्येनान्यर्थविषयोपि नवाक्यार्थः नाचस्यनिमनेमुख्येनिनदेयस्वप्रामाण्यधीद्वारीभूतेवाक्ये ५

निर्विरोधेप्रत्यक्षादेर्व्यावहारिकमेवप्रामाण्यमभ्युपेत्य नदण्डूषेनयाधूमएवेत्यादेरागमस्य विरोधेन नन्वत्र सांव्यावहारिकमपिप्रामाण्य
मपलप्यतेनास्तिकत्वं तत्त्वप्रामाण्यनिरुप्याव्यावहारिकत्वस्ताविरुद्धनिबंधनविरहात् नास्तिकप्रमाणाभूतोहेतुस्फुरत्येवयानहिनूह्य
व्यावहारिकप्रमाणत्वं नव्यावहारिकप्रामाण्याभूतयज्ञमानप्रत्यक्षादिस्फुटं निविनुदः प्रत्यक्षस्यानदपेक्षयापक्षप्रामाण्यस्याप्यपवर्जनीय
त्वात् यत्र नव्यावहारिकप्रामाण्यं तत्त्वादिति चेन्न तत्त्वप्रामाण्यस्य तत्त्वादिति चेन्न तत्त्वप्रामाण्यस्यतात्त्विकत्वेभवदीयशपथानिरिक्तबीजस्या
भावात् तत्त्वप्रामाण्यस्यतात्त्विकत्वे सिद्धेप्रत्यक्षस्य नद्विरोधादप्रामाण्यं नस्सिद्धेरागत्वप्रामाण्यस्यतात्त्विकत्वसिध्यादिदोषवनारावेयदस्तूपी
भूतावेदप्रमीतिनिर्वाहायतत्त्वदर्शापत्तेरनात्यर्थविषयीभूतानन्वयनिर्वाहाय लक्षणायाः सर्वसम्मतत्वात् नचैवमनुख्यार्थत्वं तत्त्वहिम
मीनाष्टत्विरित्यागेनार्थानर्थत्वं वाशक्यान्वयत्वाभावेनलायः सामानाधिकरण्येन प्रतीतेस्सैवकल्पस्यात्तत्वात् नोन्यः जहदजहल्लक्षणलक्षणा
याशक्यैकदेशत्यागेपिसार्वविद्रहत्यादौत्ववशक्यैकदेशस्यैवान्वयायनमात् विशेषणांशबाधेनविशेष्यमात्रान्वयमात्रेणलक्षणेति
वाच्यत्वे तात्पर्यनथावांन्नावस्यतिमिश्रेः प्रलसादिवाक्यमन्यशेषत्वात् मुख्यार्थमेहूतवाक्यत्वतत्त्वशेषत्वान्मुख्यार्थत्वमेवऽस्मिहिमाव
तीवभाष्यत्वविधेयः शास्त्रार्थरत्नीतिनदृष्यमत्वात् भिन्नाभ्यामर्थामेकधर्मिबोधकत्वस्यैवसामानाधिकरण्यशब्दमुख्यार्थत्वात् नचन
हीन्यापरित्यागात् जहदजहल्लक्षणापिमात्वचैशावैकदेशत्यागएववाजस्यनार्विकेलप्रष्टव्यत्वात् विशेष्यान्वयपरत्वलक्षणमात्रस्यानु
पपन्नत्वात् सायमित्यादौपूर्वापरकालावच्छिन्नतत्त्वभानयानहनापर्यविप्रवत्तादिविरोधेनैवविशेष्यमात्रपरत्वकल्पनात् एवमत्र
शास्त्रतात्पर्यैत्यादिकश्चित्युक्तं अत्रेशार्थत्वानात्पर्यत्येवतद्दीनमशक्यत्वात्तदेर्हिस्थलिंगेत्यत्रचोक्तं मोनःत्वात्तत्वमसीत्यादिस्फुटंलिवि
रोधात्तु एवं च सम्यक्त्ववेदार्थत्वानात्पर्यग्रहेणतत्त्वमसीत्यत्राप्येकदेशपरित्यागेनावेदप्रदोऽर्थत्वम् नन्वत्रैवचनद्विरोधाभावेनाद्वितात्पर्यंप्र
हृत्यन्याप्याशयात् अहोविचित्रमालानातत्तदनुरोधेनैवतत्पदमसम्मतेविशेष्यमात्रपरतोल्कल्पितानुवदन्तामानाकेनापेक्षतद्इतिव्यस्यायम्
णेनन्यायाधीनस्यशक्तिमान्यत्वनिर्णयमपोदुर्बलमानानाविरोधनिर्णयेत्तत्त्वादिसिद्धतत्त्वमानानांनरानादरेण्यायाधीनत्वात् किंविरोधा

न्या॰कौ॰शु॰ रादिवाक्यमनुव्याख्येमित्यस्यानुपपत्तेः गौणेनैवितस्य चरितार्थत्वात् नान्यः स्वप्रमितेः नोनः नइत्कमहार्णवे नस्वर्वेलानलिनिकयस्य
१० र्मस्वामिति नगायांहुरेव इत्यादावपि भक्तेरनयव्याख्यानान्तं किंकृतविधोपरः शास्त्रार्थ इति शबरस्वामिवाक्यमनुव्याख्यानात्स्वर्थविषयोपा
कयर्थानान्यवाक्यार्थशेषइतिभवद्भाष्यार्थानवगुरुत्वनेस्वनाशक्तिन्निषेधन्नापन्नेः सर्वेश्वराविरोधाश्च नत्वाहि वाक्यस्यार्थस्यवार्थसत्वेया
नुपपत्तिनः नन्वेवंधवयशाखानुमानन्यायालम्बनेव्यवस्थेति मणिकृदुदाहृतकारिकायां व्याख्यानानार्थेन्यायानुपपत्तिः एवमन विधि
पर: शास्त्रार्थ इति स्वविलिखितिशास्त्रालावः नमुक्तं केऽर्थोपादानान्नविधेयान्वयान्वयानुरोधानान्वयलक्षणयापवर्गान्विधि
यपदेलक्षणान्यथः एतेनयपनेनयज्ञेनेत्यदोलिङिः यद्रोलोलङ्त्याहा चपदे विधायकेलक्षणनविनुहेतिएवं मीमांसावार्तिकेपिवा
कशेषादिभिवन्यायवनेआग्नेयाद्यपिप्रनिपद्यनइत्युक्तं अर्थफल विधिविशेषादितिदेवयनुपलापनिवंगुणायास्वमन्यमस्वादेवनाम
कैन्मर्थवदीयनमणनवानुणं चनु कपालमपस्यन्निरवयन्नोवेचनुणायाशादृश्यमनन्नगुणेवाणनुयरहूनियाश्वेयरहूनियावनो
वानुणास्वरः कपालान्निर्वयेनइतिश्रूयते स्त्रनपदनवादेवतानवनुणाप्तान्लोद्रास्त्रेणनूपपापविणनाग्राक्केन्नाग्नवानूवनुणपाशा
नेलोद्रानुरहूनिनलोइरनूपणग्राप्रोतीन्मर्थः इयनिच्छिंदानुप्रतिग्रहीतुर्वृत्तिमपाय पयस्तुपक्कमानुरोधेनदानेरेवसंभवतिनथा
मैत्रावपणीयपशाखायां प्रयोषोऽस्तुः प्रतिग्रहानेसवाउभयतोदन्त्प्रतिग्रहनोनिर्वमस्त्यमेंद्रियपश्चर्वरूणावाश्वावरूणदेवनोयाश्च
प्रतिग्रहानिनरस्तहविषायहङ्कनिर्वृतणेनायचनु कपालाभवतिचनु पश्चान्स्वकपालेरेवैनप्राप्नोतियावन्तोश्वानावन्नोश्वास्वाव
नाः पुरोजननाभवंतिसर्वेनणवैनेमुवनिइतिवाक्योप्रतिग्रहोणधमाया एवैनहिंसेन्नान्नदत्तरोधेनपूर्वोक्तशाखानरीयवाक्येपिप्रन
यदिन्यादिपदैस्मतिपदेप्रतिग्रहेलक्षणयाप्रतिग्रहीतुरेवेयंएवंवयावनोश्वावानिग्रह्णीयादिनिविधौयथाश्रुनार्थः सन्नादिष्पन राम
इतिशाखेउच्यतेमैत्रायणीयवाक्येनयाज्ञेपिडज्ञवाक्यप्रवलापक्रमेलक्षणानोचित्यान्यतद्वाक्यवलेननवविशिष्टविधेर्वाधकाभा १०
वमैत्रापणीयोक्तहस्यकमानुवादेनाश्वदानरूपादृष्टयसंवंधबोधनानुपपत्तेरेनदाकस्यकमात्मविधायकत्वसंभवात् नामादीनामु

र्थे नान्यार्थकत्वेन अनुयोगित्वम् नत्रालालित्कत्वमाश्रम तथा चाद्वैनामामख्यनान्यार्थविषयीभूतत्वावच्छेदकार्थबोधनिर्वाहाय लक्षणाभ्युपगमोपि नुक्ता
र्थत्वसम्बन्धेन नैवं प्रकारतावच्छेदकीभूयार्थवादिनान्यसमानेदेव नानिग्रहादेतत्स्यशासाल्पन्नस्याद्विनिवाच्यम् यद्यत्कर्तृत्वविषयकनान्वयाभा
वे न च न प्रमाणमित्विति नियमाभावात् अन्यथा विशिष्टविधेर्विशेषपरत्वेन स्यान्नुलाघवहीन विशेषणमन्वयेन विशेषणेपि तन्मात्रमाणस्यवा
ऽनवाप्ति विशिष्टविधेर्विशेषणे विशेष्याभयनान्यर्थवाक्यभेदापत्त्या विशेषणविधिकल्पनं हावविशेषणेनान्वयैमिन्यस्य च विशेषणविधि
ना विशेषणेऽपि तेन विशिष्टविधिर्विशिष्टविधौ च सतिनतदन्यथानुपपत्त्या विशेषणविधिकल्पनमिति निरूपणात् अत्र प्रकृतेनान्वयेनानुकूलाघव
वत्स्येवं रेवनीपुत्रवारं नदीपसप्तिहोमसमासमृत्याधमुख्यामेवेननवद्वेतेन्याहारेवनचित्सु एवमालेदीपत्रूपवाक्यमात्रगम्येविशेषणेनान्वयी
विषयेपि विशिष्टविधेः प्रमाणत्वापत्तेः सोमस्यलौकिकमानागम्यत्वेनन्लोमसत्समेने विशिष्टत्वमलनापलत्वेनमागुरुत्वान्नयाद्यत्र विरहेमव
र्थलक्षणायामपि स्याद्यपत्तिन्यागत्त्वात्मोगव्योर्थत्वमपवृत्तिपरसमारम्भस्यार्थपरित्यागेपिनान्यर्थविषयीभूतत्वावच्छेदकार्थबोधनानामुख्या
र्थकत्वम् तथापि चत्स्यामुख्योर्थत्वाहाकत्वापित्तदितिक्रचाद्युपरिहृतार्थेरसुक्रम अनुयोगार्थपदत्वमितिले वदमानमख्यममृगीलादत्वि
कत्वेवाकमात्रम् मत्नानेऽपि मेपमित्यायावेश्यर्थवाकागमनुयोगार्थत्वमस्यारनः शाब्दत्वादितिनार्थत्वमस्यादनः शाब्दत्वादिनार्थकपदत्वादि
तत्वमेवाः मुख्योर्थत्ववाकास्यपरेणापि वाच्यमितिनिश्चयादित्यापि चदोषइत्यापि निरसनम् मुख्योर्थत्वादेवविधितेपिमानानपदेलक्षणायाम्
निवारितत्वात् लक्षणान्वयेनवाभ्यादिवाक्यार्थमुख्यार्थत्वमस्यवहारानमुख्यनान्यार्थविषयीभूतार्थबोधकत्वमस्मत्तेपिसुहेतन्वयेवम्
मुख्यनान्यार्थविधयइत्यस्यग्रन्थसंदर्भहेतुत्वाच्च यथायोग्यादिकमपि सदोषम् भट्टमतेसमर्गान्यामुख्योर्थमदर्शयसंभवात् अशक्यमात्रता
न्वर्थकपदत्वादिनत्वस्यतथानाहा अन्वयेलक्षणायामपि स्याशक्यप्रतिपत्तितिकएवनत्रनान्यर्थान् अस्यशक्यार्थेनान्यर्थकपदत्वादिनत्वस्य
वानधासामान्यस्ववचपदहृयाघोरतियोगिनेनाः स्यपदार्थेन्नाभावात् संसर्गादिपदवाच्यत्वस्यानाकिंचितकरत्वात् यत्सिद्धसमनोग्रतिया
मपि विषयकत्वानानाविषयत्वेनशब्दिवचननात् शाक्यादितार्थकपदत्वादिनत्वेन न तथा पदेहितेनहाकाहादितात्पर्यकत्वमेववा नाद्यः प्रल

न॰कौ॰शृ॰ कत्वएव विनाशेन विशेषणत्वासिद्धेः कत्वात्वान् किंचलिंगस्यश्रुत्यपेक्षया विप्रकर्षेण बलवत्त्वं सत्वात्तत्वापेक्षया सन्निधानमेव दौर्बल्यं न त्वाहि अतिलिंगानाव
११ प्रकरणस्थानसमाख्यानामवायपादे दौर्बल्यमर्थविप्रकर्षादिति ननु नीयमिति सूत्रे अन्त्यादौ निपातप्रमाणानि प्रागलबोधकानि तेषांपरस्प
रमविरोधेनावलम्बितदेह विरोधेनावलम्बितेह विरोधेन तेषामवायएकत्रापतितानि सूत्रपाठक्रमेण परस्य पूर्वविरोधे दौर्बल्येन तदेतदर्थविप्रकर्ष
दितिपूर्वसापेक्षत्वं परस्यार्थबोधकत्वात् नवायम्यनुदीयविषयतिऽऽऽत्रयत्र तिहिंसितमतावलिंगवाक्यश्रस्यविवत्सदहनानित्यासप्रक्रियया
कथमिन्यपेक्षस्थानक्रमीयोगवलसमाख्यानित्रतत्र नेवाधकत्वमेवसमाख्यायासवा यमेवसमर्थानावपेक्षामे दाद्भयसपि नदुक्तंवाधि
केवस्तत्र निर्नित्यसमाख्यावाधनेसदाम धसानन्त्वाधनेवाधकत्वयेतयेतिस्त्र तिःप्रदानः निरपेक्षःपूर्वः नेदुक्तं अभिधानेयदेत्त्यासिद्धिः
पेक्षीयत्व अतिरिति वेपाकः नचनिरपेक्षत्वमसिद्धं केवलादिनीयादिको वाधानुदृष्टादि निवासप्रकृत्यर्थेवस्तानजन्यजन्यफलाश्रयत्वेनरूपस्यार्थे
न्यपवोधेयदानेनेरपेक्षस्यविवक्षितत्वात् तावनेवत्रीहित्वमवचानस्याशिक्षसिद्धेः ननुशागलवदकोभूतपरोदेशपत्नकृतिकारकत्वयोरत्वन
स्यप्राधान्येनवाचकश्रुतिः अतिः अरुणया पोऽऽशब्दोऽत्रकृतिकारकत्वेन विधये विनियोगात्स्वर्गोद्देशाश्रुतर्षीयया गान्त्वकलङ्कृतोऽकरणत्वेन
यागस्यविधानवदनियोगः स्वर्गोद्देशयागादीनामपिप्रकरणवलादपूर्वत्वेनयागोद्देशात्ततत्पुरुषः कृतोऽप्रधानस्यक्वलायास्वारूकलायावा
कारकत्वेवविधानादृष्टाद्रियांगत्वननु सर्वांगत्वेनइदं श्रोनदर्शादेः विधानाज्याजादीनांनद्भावान्नुद्रायत्रिमोयानिवर्तकत्वेनग्राहणादिगुण
स्युपविलेदकत्वेन नियोज्यस्यकर्तृत्वेनकत्वदेशयोरधिकरणत्वेन यागस्यहृतलङ्कृतिकारकत्व विधानवयोः सत्वात् एवंद्वितीयेजपानस्य
हृयेत्यादके परोद्देशत्वेनकृतिकारकत्ववचनदत्यनरस्यप्राधान्येनवाचकोद्वितीयान्तनीयादिकारकविभक्तिरूपः श्रुतिः व्रीहिणात्तनीयत्वत्र
श्रुतित्वादव्ययाद्वितीययाव्रीहीनवघ्नेदेशपत्वलाभात्रोक्षणादेरूदहनवधीःनयादि ब्रीहीन्प्रोक्षतीत्यादौव्रीह्यादिसंस्कार्यत्वेनप्रोक्षणादेविधानात्
गुणकर्मत्वेऽनः व्रीह्यादिसाधनकस्यस्वतन्त्रादृष्टार्थस्यप्रधानकर्मत्वमितिसंशयः नव्रीहादेः प्रोक्षणप्रोक्षणयजन्यत्वेनभावान्वनायोगादवधान राम
वन्नदृष्टोपकाराभावेनविकार्यकर्मत्वस्याप्रसंभवाद्व्रीह्यादिविहप्रोक्षणादिकमेवस्वातंत्र्येणविधीयतेकरूपकारस्यजन्यफलप्रयानादिवत् नवहि ११

यस्यापकानामभावेन शाब्दत्वं न साधिकरणन्यायासंभवात् एतद्वाक्यानुरोधेन मैत्रज्ञानगोचरत्वाभावोपन्याससस्यापि प्रयोजककर्तृपरत्वेन व्याख्या
नानन्तकर्मणएवान्तापि विसंभवात् इपक्रमस्यापि दातृविशिष्टपरत्वाच्चुनस्मात्तु पूर्वमानुरोधेन विस्थ्यप्रतिषेद्धान्तो प्रतिग्रहप्रयोजकव्यापारेदा
नेलक्षणनिरूपणीयत्वनत्वेति तिनेन व्याचार्थ्यादानुरोधेन विधोनलक्षणनिपरोक्तदोषः संगतएवेति निरूढमनन्तरित्रयोगत्वात् नत्वयथवादानु
रोधेन विधोनलक्षणनिनियमानमेयानकृ अन्यत्रलक्षणयोपयत्तात्ति निस्पष्टमेव मिश्रकारभिन्नकत्वात् अत्रचतार्थवादेलक्षणायामनिरूप
कमाधिकरणन्यायेननद्संभवात् अतएव सटीकपदस्थानीन्यशार्थवादेवहूतस्त्रि कल्पनापत्तया विधुद्देशानर्गतेपिकशिशगोणीस्वीकृता
एवंश्रपनेयनेनन्यत्रायीति वत्वनेवन्नुअत्रार्थवादानुसारेणविधोनलक्षणकिंतुपञ्चमभावन्याद्विति नयुक्तम् अर्थवादानुसारेण विधोयुक्तल
क्षणाश्रमक्रिलद्वैवनपानस्या निषेधनात् नमकेश्यार्थवादस्यापक्रमाधनेरोधेनेवसंभवात् अतस्त्वत्र निषेधोपसंहःतएवतनदभावेननिषेध
लक्ष्मनप्रलापाइतिनदमदसनुउपहारस्यार्थवादानुरोधेनापिविधोलक्षणायाः प्रसक्तिः संभवात् एपनयदादोनयाभ्युपगमात्तुफलोपधा
नरूपसके निषेधानुपयोगित्वात् अनन्यशेषवाक्यार्थस्यैवेनथिरनाशाकिं नवेननन्मनएवाप्रसक्त निषेधइत्युक्तत्वाच्चप्रालिमन्युरुषाभिप्राये
णनदृष्टेनयेम्यचवेपश्यपवयथेकसानानुनस्मात्तुनिं विदेवेनतुपनेनश्यन्देश्रानुमानेवयथालोकेपलावलंशीतुर्मयथगामिन्नाननैवत्र
निलिंगयोर्विप्रानेलिङ्गोपेतयेवकृत्यलक्षलिंगानेरोपेतयाप्रीत्नागामिनयप्रमावल्यमित्याशंक्यपरीहेतनस्वमेयश्यगामिनोपिशावस्था
दिस्त्रकमप्पपालपरीनन्यस्येवापिद्रः शुक्रांननेलवाधकोयमदीहिपरीतानुनुस्वेनेवअन्यथापरीतानदभावयात्वेवस्थितनत्रापन्नेः अन्यह
प्रमाणस्यापिअनयवादयन्नेश्वस्वकेरकावकेदेनवाधकाभावस्योभयत्राप्यभावात् प्रत्यक्षलक्षणप्रामानाधिकरणमात्रेणेवेदस्पष्टत्व
प्रामाणाधिकरणमात्रेणापिप्रमाणानरानुरोधस्यकल्पितत्वात् अतएवनहिवाधितमर्थप्रमाणमोपिवोधयन्यभियुक्तानामश्लोकः सगच्छते
एतेनपरश्रुतर्विनाश्वहरीवपाशुयोनानयोवलावलविनिपाबाधनिश्चयस्तनुमानाहिनाप्रत्यक्षप्रमितस्यानवेत्यवत्रिविवरणांकेगद
होनप्रामाण्यकशाहलदतंजीविनमानानिनिक्तस्युक्तिःमात्रविषयकत्वेनप्रकृतेनेवस्यकत्वनमप्पपातेल प्रकृतन्यायानुपपत्तेरिदीनप्रामाण्य।

न॰ कौ॰ प्र॰ श्रुत्वान्तरश्रुत्वस्वरूपमात्रबोधादिद्वित्रिक्षणैर्यावान् कालस्तावत्पर्यन्तं लिङ्गस्य समनन्तरस्य पदस्यान्तरात्मत्वविनाशः इत्यवकाशः कल्पना प्रश्रुत्यानुपपत्तिप्रयोजनलोचनयैव कल्प्यं
२२ श्रुत्येकदेशस्थान्तरात्मत्वकल्पनम् इति लिङ्गकः न चेत्तद्विशेषणाद्यपर्ययोः शक्त्यैकदेशोपस्थितिरनेन च श्रुत्यावान्तरव्याप्यनेनान्तर्यामित्वविधिनेन द्वैककवाक्यत्वनियमेन नियामकत्वनिरूपणम् अति
मात्रतात्पर्यस्य श्रुत्यन्तरं सामर्थ्येनाव्याहत्य विरोधविषयत्वानुग्राहकत्वलिङ्गेन श्रुत्यन्तरस्य लिङ्गविनिवृत्तस्य वाक्यस्य सम्बन्धलिङ्गाख्यस्य तथैवानुगतं विरोधानन्तरं श्रुतिलिङ्गयोः
विनियोगश्रुत्यन्तरानुपपत्त्यापि विरोधालङ्कारेण द्वितीयात्र तृतीयादिषु समुच्चयत्वं नाम्नाय विरोधाभावात् अतः श्रुति नामावेशमय सम्बन्धकत्वात्प्रकृतं श्रुति
विरोधः न चायं श्रुतिविरोधः श्रुतेरेव बलवत्त्वावगतीयतेऽपीयतः द्विलिङ्गाद्युपक्रमे यस्य श्रुत्यपेक्षाविनाभावस्य श्रुत्यैवोक्तेः श्रुतिर्न यान्ति शेषशेषिभावेन योगः परस्य
योग्यता तत्र श्रुतियोग्यतापवाकेन समभ्यन्तरं प्रधानेनैव मार्गे शेषलिङ्गानां किं च लिङ्गमित्यवाधकत्वाद्विरुपितवाध्यलाभात् लिङ्गमेव न विरोधप्रयोजकमथा
स्थानेनाप्यत्र बलमाणेऽन्तराद्वैकवाक्यतायां हि तस्याविरुद्धार्थस्य प्रतिपादकत्वं न पानत्वावाक्यस्य लिङ्गविरोधः अत्र तु लिङ्गस्य बलवत्त्वात् वाक्यमेव प्रत्युपगमे
पदमात्रस्याप्रमाणत्वेन यागार्थत्वे द्विपदयोः स्थानत्वबोधकत्वादिति श्रुतेरेवात्र बाधः स्यादतः श्रुतिलिङ्गयोरेवात्र विरोधः न चैकत्वश्रुत्यानामार्थत्वादर्थेन श्रु
परत्वेन सामर्थ्यं यथा लोचनप्राइष्टार्थत्वमित्युभयोः कल्प्यत्वविनियोगकालतुल्यबलत्वाद्विकल्पेन तयोः कस्यानेकत्याऽभयत्वापि प्रमाणत्वे येन समस्यस
मुच्चयः प्रधानस्यैकत्वस्य नान्तरीयत्वेन द्वेधा प्रमाणैर्न व्याप्यत्वात् कथं विनश्रुते बलवत्त्वेऽपि समुच्चये नोपपत्तिः विरोधाभावाद्बाध्यबाधकभावः प्रथमा
शास्त्रप्रवृत्तेर्बलवत्त्वादनुसारित्वात् श्रुत्यपेक्षया लिङ्गस्य दुर्बलत्वमित्याशङ्क्य अभिधीयते इति प्रमेयस्येति बाधान्तर्थान्तरमारणेऽपि सामर्थ्यासंबद्धा
वादिप्रमाणान्तरवल्लिङ्गस्य बलवत्त्वे नापि तुल्यबलत्वे यावद्विमत्त्वे न समस्तप्रतीत्यनन्तरं सामर्थ्यमवगम्यते तदा कालान्तरस्य शास्त्रेण समवेतोऽन्यपदस्य यदि
श्रुतिः कल्पनेनानवस्थान्तरश्रुत्यामेव स्यागार्हपत्याग्नेर्वाचिन्तेमन्त्राकाङ्क्षा यत्ना लिङ्गकालामूलकश्रुतिकल्पनानवकाशादतः शीघ्रप्रवृत्तेश्रुत्या
मेयत्वप्रवृत्तिर्नो लिङ्गस्य बाधप्रवयत्तु विरोधाभावात्तु बाधरत्नुक्तेन तत्र पत्न्याकाङ्क्षानिवर्तिकायाः श्रुतेराकाङ्क्षितलकण्ठसामर्थ्येन लिङ्गेन विरोधावस्थ
मेयत्वप्रवृत्तिर्नो लिङ्गस्य पदसामर्थ्यं वाक्यस्य द्वैधलघत्वास्थाने नैमृतनेकृणोमितु न सयधास्यामृत्शेषविकल्पयामिनसिमिसीदामनेप्रतिष्ठापीही माम सतः सू राम
कत्वादिति ततोऽपि श्रुतेरेकपदसामर्थ्यवाक्यं द्वैधलक्षणास्थानेनेसृदनेकृणो मितसधा (?) ... ततः सदनं करणे न स्थिरिमादिः २२
मनस्यमानइतिमन्त्रसर्वापिसद्वकरणेषु गार्हपत्याविनियोगेऽपि श्रयासन्त्यः ऽनस्वत्वयासकस्यविभक्तावाकल्पयामीत्यतः सदनं करणेन स्थिरिमादिः

तीययाग्नीत्रादीनां साधाप्रावगमादर्थान्योत्तरणादीनांनदंगत्वावगमाद्दोषकारंबाधेनद्रव्यनिर्देसंस्काररूपानिशायकल्पनाग्रगला कर्मत्वमेवेति वा
अंगमानाभावात् द्वितीयाप्राधान्यवादिनं शेषोगाद्यग्रनुष्णासनाहाग्नेयाजनाहानाप: वल्लनादित्वद्रकानुसङ्गनत्र होनोन्यादोषकनेदकेदेशग्रन्येरणान्वरोव
द्वितीयाशेषोगदर्शनात् कर्तेनेहिकर्मत्वाभावेनैककर्मविरुद्धे द्वितीयकर्मान्त्यानुपपत्तेः जहोमेष्वदेवतीर्देशप्रत्येपद्रव्यत्यागाभमुद्दायपश कुलत्याननस्तु
दायेकाङ्गनाकर्मतायां तानन च नदेवे [illegible] मन्येवकर्मत्वं इष्टिनत्वाभावात्. प्रयोजशेषत्वहवीध्यमित्तारयतीत्यत्रविनापि द्वितीयाप्रयाजेशेषस्यप्राधा
न्यदर्शनेनव्यतिरेकन्यभिवाएवन द्वितीयः उक्तप्रत्ययविरोधेतानुशासनुस्यतददतान्यथेकत्वात् नोन्यः पुरोडाशकपालेननुषानुपवयतीत्यादौ पुरोडाशक
पालीहीनांसप्रयोजनत्वेविनियोयवापसंस्कार्यत्वानेगौकारात् अनडुहीन्याप्रधानकर्मवेदंमितिप्राप्रउच्यतेगणकर्मवेदे [illegible] या: प्राधान्याविन्यानन
वनप्रमाणाभावः कर्मणि द्वितीयत्वप्रयोगवमानत्वात् नवनस्वतिमूलत्वपटेकवीतीन्यादिपुरोयाम्येवनन्वात् न चान्यापिनरस्यविषयतासंबंधेनहि निकराए
त्वादेव द्वितीयायाः कर्मत्वप्रतीतेनसर्वानभवसिद्धत्वात् अनन्यथासिद्धत्वात् रेणापि नियुक्तानाग्नीरीन्यालनीति द्वितीययाजन्यताबगमात्संस्कारनिष्ठत्वेनेव
जन्यकल्पनइति द्वितीयप्रयोगे चिंतिते इत्यत्रत्वाग्निरितिकप्र तस्मात् ध्यानेरणा: विनाभावकल्पनेसामृथ्यलिंगानन्यागन्यरकयो: परोहृपनत्व निका
र्कयोमध्येएकवाचकयदकपकानुकूलेन प्रपदार्थनिष्ठयोगितलिंगम्नियं: यथास्वेवत्तेवद्यतीन्यत्रद्रव्यमित्युद्देश्यत्वाधिपदककल्पनात्तु दृ [illegible] ति
ष्ट्यामपत्वद्रव्यद्रव्यादानेष्टेवस्कवसाध्यत्वानएवज्ञानेषुमंत्रेस्वप्राप्तिपात्रार्थनिष्ठमुद्देश्यप्रतिपादकयदेकस्यनएकत्व यो ग्यत्वलिंगेव: नमद्रवलनेकयमि
वेनसान्यनमन्यदरवस्म निकल्पनहेवलिंगस्यत्र प्रपदार्थाशेषशे [illegible] वबोधकत्वात् उदाहरणानिवेशनसंगम्भूतोवक्तानामित्येप्रागाहृपन्यमुत्पात्रिष्ठनद
तिभाष्यकारनयास्तक ददा चतुलनी रसिद्धेप्रागाहृपन्यपुपयनिष्ठनद्रव्यग्राह्यनमेवोन्नीदहनंनिर्वापाव: संगमनेनान्नस्वा विभावपामिन्द्रेष्टप्राचीभि: देवा
वक्षविनासन्यधर्मेदोनननस्थानमर्षेपीथानीमिन्यत्रनशाहृस्थाणमाथेनादिद्रस्यवोपमानोपमयत्वानुपपत्तेः वस्तुतोपावक म्यास्मीभयेदेवप्रप्राधान्येम्यान्नि
नयाभिधानाम्रग्निवरत्वावगमादित्याद्रः अनवबद्धोपावकिवरणान्दैकदावनेनवोदाहृते एवंप्रनत्वस्माननुमानवा: अनस्विद्धिनतुचतुर्थी यारथीनावद्य
नयागृहपन्यमितिविधिगतद्वितीयायां न्यायाउपस्थानेप्रतिगार्हपन्यपप्राधान्यत्वनीयाप्रस्त्यावनवेया: करात्वतोध्वनः लित्रयोमायविनियोग: मन्त्रगतादिदु

न्या.को.पृ.
२३
12

भ्यानवस्त्वरूपसंयोगोदनेनयागेनाग्निं चेत् अनेनयागमस्यफल्गुभिन्नत्वेनसहकारित्वसंपन्नेर्वैवापकारत्वादितिनिर्दोषाज्ञत्तपकारः फलमिति सक्तोनोदाहरणीयथा
दर्शपूर्णमासप्रकरणे अग्नीषोमीयं हविरनुष्ठानमितिवीरश्रुतेनामृतोऽस्य तस्याः क्रतोनाइतिणवंइत्याग्नीइदं हविरजुषेतामित्यादिमंत्रः सूक्तवाकनिगदे समाम्नातः सूक्त
उक्तवक्ष्यमाणत्रिसृष्टस्याएकप्रयोगावर्णियात्वदिष्टदेवताप्रकाशकमंत्रविशेषस्य सूक्तवाकत्वात्प्रत्युतेः निगदेनमंत्रव्यापद्धमैइति द्वितीयप्रथमेस्थितेनोपाणामा
स्यायांवाग्नीषोमयोर्देवतात्वाभावादसमवेतार्थकत्वादविहायसमवेतार्थकमेवप्रयोज्यइति लिंगप्राबल्याद्देवस्थितेदेवतायदेनसहैकवाक्यतायत्वान्नि इदं
हविरजुषेतामित्यादिपदानि नवप्रकरणाद्विशेषादन्यत्राविप्रयुज्यन्ते इन्द्रदेवतायैकवाक्यतानुरोधेन नहिदेवतायास्थितानांनिर्णयसंशयप्रकारप्रकरणायालक्षणे
प्रमाणेनानुक्तनिकल्पकत्वमप्यामानुल्लवलात् यज्ञप्रधानाकाल्यानुकरणप्रधानात्यवसर्वमिनिप्रकरणस्यप्राबल्यात्तन्मूलकविनियोगेनाभयन्नेषा
प्रयोगाद्विनिशाग्ने उच्यतेनहिप्रकरणेविनियोजके अन्यथापूषाद्दीदेवयजयेतिपूषानुमंत्रणमंत्रस्थस्यदेवताशब्दहिनयोभपिदर्शपूर्णमासयोःप्रकरणेनविनि
योगायतेऽन्नस्यप्रकरणाद्भक्षइतिसिद्धान्तभंगायते ततःश्रुत्यादिविप्रकर्षमानेश्रुतिलिंगवाक्यैर्यावानश्चबाधस्तेनेदंति विज्ञेयमेवप्रकरणेनविनियुक्तमेते
विरुद्धश्रुत्याद्यभावेपुनःप्रकरणस्यस्थानेनविनियोगाकनुप्रत्नलिंगेनदेवतापदस्यैकवाक्येनदेवताकल्पनापन्नशेषभागस्यापिप्रत्युतमंविनियोगनया
नप्रकरणं नहिनियोजनायपर्याप्तं नद्याहि अग्नीषोमपदस्येदंहविरित्यादेःश्लोकवाक्यत्वेननेनेवेदंहविरित्यादेरग्नीषोमप्रकाशनसामर्थ्यकल्पनेनेना
श्रुतिःसम्पादितयोगइति लिंगनीयोविनियोगकल्पनाकालः अग्नीषोमपदैकवाक्यतापन्नस्येदंहविरित्यादेरिन्द्राग्निपदैकवाक्यत्वेनप्रत्यक्षमिदंहविरित्यर्थकरणा
दिदंहविरित्यादेरिन्द्राग्निपदैकवाक्यत्वेनप्रत्यक्षसिद्धेदर्शपूर्णमासाभ्यामेकवाक्यतापन्नेनमंत्रेणदर्शपूर्णमासयोरेहयज्ञयादित्येतनउपकारविशेषाकां
क्षायांदेवतापदैकवाक्यतयादेवताप्रकाशनसामर्थ्यकल्पनेनश्रुतिःततोविनियोगइतिचतुर्थेत्तुतकालइतिविप्रकर्षात्प्रकरणस्यदौर्बल्यइतिसि
द्धान्तः देशसामान्यक्रमः सचद्विधापाठसादेश्यमनुष्ठानसादेश्यंचपाठसादेश्यमपिद्विविधयथासंख्यमाम्नानेसन्निधानाम्नानेचआद्ययथादर्शपूर्णमासयो
रैन्द्राग्न्यवैलक्षण्यातासमेनपठिताःमंत्रभागेपिक्रयोःन्मंत्राणामंत्राःपठिताः तत्रमंत्रद्वयस्यलिंगवशादाग्नेयवैलक्षण्यसंबंधेतिस्थितेपिउपांशुयाजे राम
समीवेदग्निनीमासीतिमंत्रः यथनेनस्पनदंगतेनेवेतिसंशयेश्रुतिवाक्ययोरभावात् लिंगप्रकरणयोश्चाग्नेयादिसाधारण्यात् उपांशुयाजमन्त्रागतन्याः

प्रतिपादने प्रयोजकत्वाद् इति संशयः तत्र तावत्कस्य बलवत्त्वे पूर्वं लिङ्गवाक्ययोः कल्प्यबलवत्त्वे पूर्वः लिङ्गवाक्ययोः कल्प्यबलत्वे मध्यः लिङ्गप्राबल्ये
ऽन्तरः पक्ष इति तत्रैवं भवन्त्येकवाक्यत्वे वाक्यभेदापत्तेर्न्याय्यमिति नेत्यत्रेन पूर्वोदाहरणस्य स्वार्थैकवाक्यतानामिनताङ्गभयत्रापि सदैव
मन्त्रस्य प्रयोगः यद्यपि लिङ्गस्य श्रुतिकल्पकत्वं यावत्तावच्छ्रुत्यन्तरस्य कल्प्यत्वात्तयोर्दौर्बल्यमुक्तम् लिङ्गवाक्ययोः श्रुतिकल्पकत्वमविशिष्टमेवेति तत्र
बलवत्त्वात् बलवत्त्वविभक्तस्य वा विकल्पेन प्रयोग इति प्राप्ते उच्यते यद्यप्युभयोः श्रुतिकल्पकत्वं समानं तथापि वाक्येन लिङ्गकल्पनं विना
श्रुतिः कल्पनेति लिङ्गेन त्वव्यवधानेनैवेति लिङ्गस्यैव प्राबल्यं तेनैतेन सदनकरणमीन्ययस्य हि सदनकरणसामर्थ्यमन्यानपेक्षमेवप्रतीयतेन तच्छ्रु
श्रुतिमनुमाय सदनकरणे एतस्य विनियोगः पुरोडाशप्रतिष्ठापनेन तु हानस्यस्यन्ति सदनः सामर्थ्याभावान् प्रतिष्ठापनसामर्थ्यवत्तान्तस्मिन्नीदृत्त्य
मेनस्येकवाक्यान्वयालोचनयापूर्वोदेस्यापि स्वार्थविशिष्टपुरोडाशप्रतिष्ठापनसामर्थ्यं कल्पयित्वा सदनकरणेऽपीति श्रुत्येनेदान्तैकवाक्य
त्वमिति विभन्येव विनियोग इति तेनैवविश्रुत्यन्तरस्यान्यान्यस्य वाक्यात्तथा वाक्यद्वयसामर्थ्यमारभ्याधीतविषयप्रकरणोऽदौर्बल्यं इदं च श्रुति
लिङ्गवाक्येषु द्वितियुक्तं हि नियोगे प्रमाणं प्रसङ्गयुक्तं नप्रकरणादिति न्याय्यात् नहि विरोधे प्रस्य दौर्बल्यत्वादिति बलात्तेषु अन्यतराकाङ्क्षया
यथा राजसूययज्ञे विधिसामर्थ्यागाः सर्वे फलवन्तः समः प्रधानाः श्रूयन्तेऽनन्त्राभिषेचनीयात् समयागस्य विशेषो विदेवनादयः समाम्नाताः अत्र
विधिपरसामर्थ्यानां विकल्पेनान्यानाकाङ्क्षेने लिङ्गप्रमाणतां जानेन कथमिन्ना कान्ता प्रकरणस्याति विकल्पे प्रकरणात्ते वित्र प्रि राजसूयान्यनात्पुनरा
काङ्क्षाति हि प्रधानस्य काङ्क्षा परिकल्प्यत्वं पवित्रस्य सामर्थ्या विषयाद् अस्य तत्र समर्थं निष्पन्ने सिद्धि विशेषं यावदस्यति विधि प्रराजसूयापदस्ता
नुमानाभिराजसूयेनेजानः सर्वमायुरेतीति राजसूयपदस्य प्रयोगत्वात्त्वयेनानुवर्तिनो राजसूयकथंभवेनेमथ्य पतितानां नेदं गालेन सहगुणान्तु उभय
स्य यपस्थास्वाङ्गकाङ्क्षापत्तेनेनैवप्रयोगे न स्यात् भावये हि विधृहेकेनप्रकारेणयागेनस्वर्गं कुर्यादिति कथंभावापेक्षायामतिसिद्धाजज्ञानां
दावपि फलश्रुत्यभावेन प्रयाजनाकाङ्क्षायाम्स्यापि स्वर्गत्यादिनुस्वर्गकल्पनायागेयोगानदपेतयादृयोरथ्येकवाक्यतां कल्पयित्वा प्रकरणपेत
न आपातविशेषसमर्थं कल्प्यते सन्निधिपठितानीत्यादीनां कल्पने समिदादिप्रयाजेरदृष्टाचाग्निवर्चावाहनादिभिश्च द्वयादेवनास्मार्थहोता

न.कौ.प्र. २४ वाच्यत्वे कस्य कस्य विदिति रीत्या प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां प्रत्येकं संबंधिरूपमात्रमुपस्थाप्यते तयोः परस्परसंबंधस्तु समभिव्याहाराल्लभ्यत्वेन तात्कस्य विदिति
यदि तत्प्रकृतिविधयोगाच्छिकपदे प्रकृतिप्रत्ययाभ्यां पुरोडाशपात्रस्वरूपे बोधिते तयोस्तु संबंधो न सिद्धेत एव कल्पनीयः क्रमेनुदेशः सामान्यरूपः संबंधः प्रत्य
यादेव तत्तद्विशेषसंबंधे न तु समभिव्याहारक्रमोनुमेयः तेन प्रकरणेन वाक्येन लिंगेन श्रुतिः ततो विनियोग इति विशेषविनियोगसमयः क्रमेणानुमेय इति तत्र
तथा तेन प्रकरणमनुमेयं तेन वाक्यं तेन लिंगं तेन श्रुतिस्ततो विनियोग इति चतुष्टयमतिशेते केर्थात् तट्पेन्त्यासमाख्यो दौर्बल्ये लेति समाख्यापद्मानामन्वमेव
ति तन्न लिंगादिभिरपि चभिः श्रुतिरेवानुरूपकल्पनात्कल्प्यतां न तु स्वपूर्वमेवमितिश्रुत्यपेक्षत्वेवतेषां दौर्बल्यं युक्तं न तु तन्यान्यायेत्वपायीति चेत् न सेव स्वपूर्वप
ष्टितेप्रमाणकल्पनीयं विनाते यांश्रुतिकल्पकत्वानुपपत्तेः श्रुतिविशेषकल्पनस्य नावसरः तिसंधानपूर्वकत्वनियमात् न कल्पश्रुतिमूलकप्रोक्षणादि
भावत्यान्त्यात्तात्सपाकत्वादिति ॥ प्रकृतमनुसरामः पद्मवदेति ग्रहे तत्रत्यलिंगान्तिन्यायात्तरसापेक्षात्तितो हि कलिंगत्वाद्यावास्यानलिंगानस्यदि
त्यनुमानेनयुक्त तदर्थतान्यर्थभावव्यत्ययमेयोपाधित्वात् इति हस्मादनुक्तवीप्सिमी ... नेवमत्ते पचनेनादेरर्थं वास्यानलिंगस्य स्वरूपप्रियावैमाषा
इत्यादिविरोधात्माषाणामवत्तिपत्नेनान्यथीभाव इति नलिंगेनमाषाणामवत्तिपत्नेन कल्पने श्रलिंगानात्वन त्वग्रोषनयास्वार्थ्यएवतान्वयेनत्वे
वसोप्रदायिकमितिन्यायेन नैरर्थक्यानुपपत्तेः विध्यंतरप्रोषणायांचप्रमाणाभावात् अतः प्रत्ययाद्युपमर्दे नेवेतेषांप्रवृत्तिः अत एव तत्र चिलिंगस्यस्वा
र्थकत्वेक्त चित्प्रत्यपिपूर्वमासकानामुत्तयोषः तथाहि द्विरेवायवस्यभक्षयतिदुर्हविभ्यवषट्करोतीति हि शाब्दोपत्तिवेधनसंतिपिता चवषट्कार
भेदस्य भक्षणावृत्तिप्रतिहेतुत्वं मन्यते तत्रश्रुतेर्हेतुत्वान्यथानुपपत्त्या पत्रकस्माभेदस्तत्रैकस्मिनुशोधेयकभाहात्रिरिति प्राप्तिः कल्पते तत्रश्रेषं
यवाहनापेत्याद्वषट्कर्मोत्मिकायां सर्वशाखायां विशेषपयादेवने विर्वापेकत्वात्प्रकृतिवदावद्यानविघणो मदेवहत्वात् श्रमपि विभागोव चनवला
दकत्वात्तः समंतान्वयेवदानेहत्वात्षट्प्रधानकर्मोत्पत्तेतत्रप्रधानभेदात् निशेषप्राप्तस्यावदानादिशेषकर्मणोपि प्रथमोवानुष्ठानेषर्वपुरोडाश
स्य सर्वार्थत्वेन्यत्र स्पष्टत्वात् गायोगात्रन्नदर्वपवस्येवतन्नयागसाधनत्वानन्ताहणवपवात्सहोदवदीपमानस्य तत्र पादेवाचनत्वभितिभेदसेवाव
तत्त्वभितिभेदस्येवन्यायत्वादितिप्राप्ते उच्यते सर्वसाधारणः शेषः तस्मात्सकृदवद्येनावनैवहि सर्वेषां कृतं स्यात् विशेषतः होमदेशात्वावचनव राम २४

केषमाणाभावात् क्रमस्य प्रमाणेनाभावात् अनन्तानामिति तिप्राप्ते उच्यते क्रमादुर्योगपाञ्जं नानेकर्मणो मैत्राणां च क्रमेण समाम्नानात् यस्य कर्मणः क्रमेयोगं
त्रः समाम्नानस्तत्र न स्यात् समाहृप्रयानत्वं मौ पस्थितिः नन्वकर्मक्रमेवनन्वेषणवस्थितिरित्युभयोः समाम्नाते सं बंधाधर्थ्यमितिनद्दाकांक्षान्याचेकवाक्य
ताकल्पितानाननंदानत्वमिति द्वितीयं यथा शंपद्रुमिति मंत्रस्य समानापद्यपात्र स्रुधनो गन्त्वे नतीयं यथा पशुधर्माणामग्नीषोमीयागत्व प्रकृतेर्यथा राजसूयसो
द्रशास्थानानामके तत्र अभिषेचनीयावद्यस्मायागसंनिधौ दोषमितिरुभयोऽनन्दितिशौनः शेफमाख्यायनत्वमाहित्वा केन विदेवनादीनि समाम्नायन्ते न
पतेश्चलसूनादयः किं प्रकरणाद्राजसूयावयवत्वं सर्वे प्रविहिसोमयागंगत्वे उत्सं सन्निधानात्स्थानबलादभिषेचनीयमात्रांगत्वे इति संशयः सन्निधि विशेषेण
भिषेचनीयमात्रांगत्वे इति प्राप्ते सिद्धान्तः प्रकरणसर्वेषामविशिष्टत्वात्सर्वा --- तत्र अभिषेचनीयप्रकरणस्य सत्त्वेऽपि अन्येषामपि तत्सत्त्वेन तन्मात्रांगत्व
स्य विशेषयितुमशक्यत्वात् उक्तत्वतः अभिषेचनीयस्य प्रकरणेनास्येवनस्य प्रत्यक्षेनेइनिकर्मत्वनाज्ञानेन निराकांक्षत्वेनयाकथंभावाकांक्षायास्तत्र वि
रहात् न चास्य स्पर्धामपितत्र न्यानाप्रधानकर्मणा विरुद्धत्वात्तेषामपिप्रकरणं नास्ति वेतिवाच्यं अर्थानत्रूपेणन यानेषि राजसूयरूपेण तदाकांक्षायाः अ
नात् ॥ अभिषेचनीयेनुसन्धिसन्निधाने विशेषरूपेणकांक्षासुन्यायेकवाक्यत्वं कल्पनीयं ततः सामर्थ्यात् तत्र श्रुतिः नपावविनियोगकल्पः राजसूयरूपे
णकांक्षाचकल्पितेवपरं --- वाक्यत्वं सामर्थ्यं श्रुतिरिति योगाश्रुतिचतुर्थकालेधिनयोगः पूर्वत्रनुपंचमेइति विप्रकर्षान्प्रकरणस्य बलवत्त्वमिति
क्रमसमाख्ययाविरोधे यथा पौरोडाशिके इति समाख्याने मंत्रकाण्डे पौरोडाशिके संसमाख्याने मंत्रकाण्डे पुरोडाशिस्येवानियाज्ञाणपुल्लूरवलमुपालादी त्रि
पौरोडाशिकानिनान्यथित्वप्रवृत्तेपौरोडाशिके मंत्रकाण्डे इति पुरोडाशपात्रमंत्रकाण्डे शुंधतिभिन्नासामाख्या नादित्वानद्दाचकत्वयानस्याश्रुसंबंध
व्यतिरेकेणानुपपत्त्या पात्राणां मंत्राणां च कश्चिद्दाधारणः संबंधोस्तीति प्राप्ते पात्राणां संबंधं कल्पयतीति स्थितं तत्र सानाय्यपात्रक्रमेण शुंधध्वं दैव्यायक
र्मणे इति मंत्रः श्रूयते तत्र समाख्याबलात् बलान्पुरोडाशपात्रशुंधने विनियोगः उत योगमगत्वे उत क्रमसमाख्ययोः क्लृप्तबलत्वात् उभयांगत्वं उत क्रमबला
त्क्रमबलात्सानाय्यपात्रशुंधनांगत्वमिति संदेहः तत्र प्राग्बलाद्वैतक्रीत्या पात्रयोः संबंधावगमः क्रमस्य च प्रकरणप्रत्याय कत्वेन तदैवधीन्यमिति स
माख्याबलवत्त्वादाद्यः पक्षः द्वितीय स्तस्य हेतुः समाख्योपादेऽदत्त्वे तदभावात् सिद्धान्तस्तु पाके हविर्विवाहकत्वेऽप्रत्ययोऽपाकः पाकयुक्तः पुनः तत्र

न·कौ·पू·
१५

ष्टमूत्रस्मिन्हास्यनस्मादित्निनन्तोभयत्रक्रियाजन्यविलक्षणप्रायश्चित्तमस्तिनवेतिसंशयेऽभाभ्यांक्रियमाणास्यविलक्षणस्यान्यतरकर्तृकत्वेनवच्यदेशा
नर्हत्वादन्यतरकर्तृकविलक्षणत्वेननिमित्तिकप्रायश्चित्तेनास्तीतिप्राप्तेस्यादिवयुदिकर्तृत्वेसापेक्षत्वम्भूयोभवेत् एकैकस्यान्वयबलेननिरपेक्षत्वान्मने
विलक्षणत्वेनकर्तृत्वेनद्वयोःप्रत्येकमुक्तिनःकालेमात्रेननेत्रकंप्रायश्चित्तमन्तोभवेदितिसिद्धान्तः नन्वत्रैवचनत्रविप्रतिषेधाद्विकल्पःस्यात् इत्यधिकरणे
नित्यानित्यप्रतिहन्तृत्वाद्वीहियवादौपक्षेदपूर्वाङ्गत्वेनप्रायश्चित्तन्तुयमापन्नमितयोःसमुच्चयोविकल्पोवेतिसंशयः विकल्पस्यादोषद्वयदूषणपादयोःस
मुच्चयःभवाःदाक्षिणात्यसर्वस्वदानयोर्विरोधःप्रयोगेसर्वस्वदानस्यशाक्यत्वात् इतिपूर्वपक्षः सिद्धान्तेऽपूर्वप्रयोगेनिमित्तान्यत्वेनैकत्रैवनैमित्ति
कप्रायश्चित्तंप्रयोगान्तरेचक्रीयमाणेनप्रायश्चित्तेननिमित्तवत्ःप्रयोगस्यसाङ्गत्वमनुपपन्नंप्रत्येकंप्रयोगद्वयोःप्रसमानत्वात्दाक्षिणात्य
सर्वस्वदानयोर्विरोधेनसमुच्चयाःसंभवाद्विकल्पएवेतिनन्वन्तरेवपौर्वापर्येपूर्वदौर्बल्यप्रकृतिवादेतिसर्वेऽस्मिन्प्रत्यानुपूर्वाःपाशानप्रतिहन्तार
पक्षेदोभवतिनदाक्षिणावानन्तरापक्षेदनिमित्तप्रायश्चित्तेनकार्यमुतनेत्यन्नैमित्तकमितिसंशयः नत्राःसंज्ञानविरोधनयापूर्वनिमित्तस्यैवलब
ज्ञानदेवकार्यंउत्तरस्यानद्विरोधेनावगन्तुमशक्यत्वादितिपूर्वपक्षः सिद्धान्तस्तुनपूर्वज्ञानेनोत्तरज्ञानस्योत्पत्तिनिरोधःअन्यतदेवाकेनस्वरूपेवा
धस्यावश्यमुत्पादनात् नचोत्तरज्ञानेजायमानेपूर्वज्ञानमनुपमर्द्यनोत्पद्यतेइतिपूर्वज्ञानबाधस्यानुत्पत्तिस्वरूपःनेष्टान्यत्वात्तु किन्तत्राःशाप
माएवज्ञानासंजनरूपःपूर्वज्ञानकालेऽनुत्पद्धिरोधिनउत्तरज्ञानस्यानुपस्थितत्वान्नतस्योत्तरज्ञानेऽभ्यमत्वज्ञापनरूपोपमर्दस्तमसत्वमितिविशेषस्य अन्यप
वेदंजनमित्यादेरुत्पत्तिःपन्नत्तरज्ञानान्यत्वेपूर्वज्ञापेक्षानत्रपूर्वमेवबलीयः नन्वेवं पूर्वस्यबलीयस्त्वेनचज्ञानप्रतीयत्ता अन्योन्या
निरपेक्षाणांयत्रजन्माधियामवेदितितदुक्तंपूर्वपरमज्ञानत्वाद्बाधित्वेनजायते पूर्वाबाधेनतोत्पत्तिरुत्तरस्यनुसन्तस्येतिनैमित्तिकप्रा
स्वस्यचायमर्थःपारान्यचाकर्तव्यइति तेनस्वयथान्यायनिश्चेमदद्विरागयानित्यहादशशतज्ञानमनुत्पन्नयाम्ज्ञानेननैमित्तिकसर्वस्वदक्षि
दानादिज्ञानेनबाध्यते एवंस्वस्वनैमित्तिकमनुत्तरनैमित्तिकेनबाध्यतइति एवमत्राश्रमानेनक्रमेणान्यतेनाहेतज्ञानेनपूर्वान्यत्वप्रत्यज्ञानमवरे राम
नज्ञानस्यबाधोऽस्तव्यइति नदपिचिन्त्यंतपूर्वान्यत्वेनैमित्तिकप्रयोजकमितिनस्यतोत्पत्तिस्तत्रसावकाशत्वात् अत्रबहेतन्यायस्वतस्यविषयात १५

लाद्यत्र वस्थितत्वेपि अत्र दानोत्तरम वर्तिनोपस्पृष्टो उपशमावस्य विशेषाभावात् प्रमाणाभावात् ... कार्यत्वे नैरपेक्ष्ये देव कार्यत्वं वाच्यं वनुवचनबला
दनित्य क्रमभङ्गे भेदेन प्रधानभेदात् प्रथमोपस्थित विधुर्देशाद्यवैयर्थ्याय देवपर्यायापन्न विधिरेतन्न निर्णेतत्वात् हेतुत्वस्य वल्लस्य कर्मणि प्रत्येकोपयोगात् द्वितीय
स्य लक्षणायत्नेष्वान्वयो समर्थत्वाभक्ताणभेदालाभात् न विधेयत्वाः शास्त्रार्थ इति न्यायेन विधौ लक्षणायाः अयुक्तत्वात् इति स्थितं तनीयपक्षे तु हे
न विधावपि तुल्यत्वमानत्व सोमयागीक्रीयेन एव प्रथास्याति स्थाया इष्टे चतुर्गृहीतानान्याज्यानि भवन्ति नैतत्वानुयाजानपत्यानुभवतीत्यत्राऽनुपाता
भावस्यानुगृहीत त्रिवविधिफलीभूतायामनुगृहीतानानग्रहणे चतुष्कं निवृत्ते हेतुरेव स्याता वत्रानुपातामावत्वत्र चतुर्गृहीतत्रिव मिति विधिः कल्पते
अन स्यात् निष्प्रयोजनाति रिक्तायामपि विंशेषोत्रानुयाजाभावायनुगृहीतत्विवमेव वहुवचनबलादनुयाजत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्यैतत्त्वबला
भावमध्यं प्रथ वर्हिषो: नुयाजान् यजतीति वचनेन वर्हिरनुयाजासामाभवेपि ननुयेति दिक् अस्मद्देवतानां मानानामविरुद्धार्थत्वान्वया भावत्वस्य
साध्यतया नादृष्टस्येतोपाधित्वानुपपत्ति: साध्याहितो याधि: साधनव्यापकत्वात् उपाधिव्यभिचारेण साध्यव्यभिचारे साधनीये साध्याविशेषणतेऽस्य
मानमात्रोक्तेदावत्वेश्वेति सिद्धत्वात् यथाश्रुतत्वान्वयी नवत्वं चोक्तसाध्येनोपाधि: नान्वयित्वत्व विरुद्धार्थमानानाम्विरुद्धत्वाभावश्रुत्यर्थयोरनन्वितवि
द्याभावस्त्वे न साध्याव्यापकत्वात् अलक्षणत्वन्नल्लिङ्गपुत्र निर्विपाक विधिनत्वेन अदृष्टेनापि नान्यथेप्यनहत्वादेव वक्तु मशक्यत्वात् अनुहितु धिनार्थ
विशेषणतान्वयी भावस्य साध्यव्यभिचाराद्यनुव्यापकत्वात् एतान्यथे केपि वा केअप्रधानतः विषयकतानां भावमत्वात् तस्य सर्वेषामायतन अनुपदर्श
श्लोके पुत्रतावदत्व लिङ्गविनार्थं विशेषसदर्थं कथितात्वं नैव निरूपत्वामनुपद्धम्र्यसिद्ध चिदर्थानामानावाधेन दृष्टी केशादि: नित्यत्वे त्वेत्तिसंदे
हान्वयपक्षेऽति निवृत्ते च यत्रापि नान्वयी भावाभावहूतिलत्वेन यद्योगो पाधिव्यभिचारेण हेतोः साध्यव्यभिचारोऽनुद्भावितः किं विमृत्यार्थाभावतत्व
सिद्धेरित्यास्तां विस्तर: । यत्तु प्रपञ्चे दत्यायेन चरम श्रवत्वेस्य देवेदस्य वल्वेन यथाहि षष्ठे च समे विभागस्य तेष्याय स्थितं योगवचनविषयत्वस्य धिकारो ति
चातिदेशातिशेषे अध्वर्यादिकर्तृत्वाप्रस्तोत्रादीनां बहि: पवमानस्तोत्रार्थं अध्वर्यं वितति: क्राम्मेनानुयानेप्रतिहर्तानमुक्ताताने यजमानं इति
तत्र च विकृतेदेशनिमायश्चिन्तेमपत्ये यदि प्रस्तोता न पश्चिन्द्यात् यदि प्रतिहर्त्ता सर्ववेदसं दद्याद् उद्गाता चेद् दक्षिणानेयज्ञाभिमुखाने नमस्यनिनिरोधे